

373 2.011.3-051

К 64

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Р. В. Кондратенко

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ
ДО ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

Методичні рекомендації

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2009

373.2.0113-051

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

K 64

Р. В. КОНДРАТЕНКО

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ
ДО ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

65A077

Методичні рекомендації

17952 ДД
2564H

ДВНЗ
«КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Підрозділ КП

ДВНЗ
«КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Читальний зал
гуманітарного корпусу

**Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2009**

УДК 371.132 : 372

ББК 74.10

К 64

Кондратенко Р. В.

К64   **Формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників : методичні рекомендації / Руслана Василівна Кондратенко ; Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – 80 с. ISBN 978–966–177–027–9**

У методичних рекомендаціях представлено матеріал щодо формування у студентів готовності до виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку. Головна увага автора зосереджується на структурних компонентах, змісті, умовах, рівнях сформованості у студентів даного особистісного утворення – готовності до виховання відповідальності. Розкриваються особливості методики навчальної роботи з цього питання. Пропонується до впровадження спецкурс «Виховання відповідальності у старших дошкільників».

Методичні рекомендації розраховано на викладачів вищих педагогічних закладів, керівників і вихователів дошкільних навчальних закладів, студентів, які навчаються за спеціальністю «Дошкільне виховання».

УДК 371.132 : 372

ББК 74.10

К 64

Рецензенти:

Бленька Г. В., канд. пед. наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії дошкільної педагогіки Інституту розвитку дитини НПУ імені М. П. Драгоманова

Садова В. В., канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету

Наміат Н. В., головний спеціаліст з дошкільної освіти управління освіти і науки виконкому Криворізької міської ради

Друкується за рішенням кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 6 від 25.12.2008)

ISBN 978–966–177–027–9

© Кондратенко Р. В., 2009.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Теоретичні засади формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників.....	6
2. Діагностичні методики визначення рівнів готовності студентів до виховання відповідальності у дошкільників	26
3. Система роботи з формування у студентів готовності до виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку	34
4. Спецкурс «Виховання відповідальності у старших дошкільників	44
Висновки	76
Література.....	77

ПЕРЕДМОВА

Процеси модернізації та гуманізації системи освіти України, зокрема дошкільної, викликали потребу перегляду теорії і практики як виховання дошкільників, так і підготовки до професійної діяльності майбутніх вихователів. З позиції сучасної гуманістичної педагогіки становлення дитини як особистості відбувається тоді, коли процес виховання спрямований на формування базових характеристик, серед яких чинне місце займає відповідальність.

Необхідність виховання відповідальності у дітей обумовлюється пріоритетними напрямками «Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», де зазначається, що формування соціально активної особистості відбувається на основі соціальних якостей, серед яких – готовність взяти на себе відповідальність.

У новій Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2008 р.) пріоритетом визначено розвиток базових якостей особистості. У Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти в Україні зазначається, що особистісні якості виступають показником особистісного зростання дошкільника. Щодо відповідальності, то вона розглядається в документі як «серйозне ставлення до обов'язків, здатність надавати перевагу обов'язку перед розвагою... готовність визнати свої помилки, повинитися, розкаятися [21, с. 69]».

Завдання вихователя – сформувати дитячу відповідальність як свідому й дієву. Проте досвід роботи в дошкільному закладі засвідчує, що у молодих фахівців існують певні труднощі з цієї проблеми. Випускники ВНЗ не готові до виховання відповідальності старших дошкільників, у їхній роботі спостерігається ряд суперечностей між практичною діяльністю й теоретичними знаннями з фахових дисциплін. Усе це спонукає до удосконалення підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності.

Вивченням готовності до професійно-педагогічної діяльності займалися В. Андрущенко, А. Бойко, В. Володько, К. Дурай-Новачкова, І. Зязюн, Л. Кондрашова, М. Коць, Н. Кузьміна, О. Мороз, А. Ліненко, С. Литвиненко, В. Сластьонін, Н. Філіпенко та ін. Дослідження психологічної готовності педагогів до праці вели М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Моляко, П. Перепилиця, В. Рибалко та ін. Становленню професійної діяльності вихователя дошкільного закладу присвячені наукові доробки Л. Артемової, Г. Беленької, А. Богущ, Р. Буре, Н. Гавриш, Л. Семушиної та ін.

Незважаючи на те, що формування готовності педагогів до професійної діяльності була предметом дослідження багатьох науковців, проте питання формування готовності до виховання відповідальності в дітей на сьогодні не отримало всебічного висвітлення. Не розкриті, зокрема, такі суттєві характеристики цього складного особистісного утворення у майбутніх вихователів, як структурні компоненти й показники сформованості. Крім того, не визначені оптимальні педагогічні умови та методика, що забезпечують результативність її формування.

Актуальність і недостатнє висвітлення проблеми, а також результати проведеного автором експерименту обумовили розробку методичних рекомендацій щодо формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у дітей, які можуть бути використані при підготовці програм, навчальних посібників для вищих педагогічних навчальних закладів та у процесі професійної перепідготовки вихователів в інститутах післядипломної освіти, у практиці роботи дошкільних навчальних закладів.

1. Теоретичні засади формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників

Проблема готовності студентів до виховної роботи та загалом до педагогічної діяльності є об'єктом наукового інтересу багатьох науковців: Л. Артемової, Г. Беленької, А. Богуш, З. Борисової, Н. Гавриш, К. Дурай-Новакової, М. Дьяченко, Л. Кандибович, Л. Кондрашової, О. Кононко, С. Кулачківської, О. Мороза, Т. Поніманської, В. Сластьоніна та ін. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що немає єдиних підходів стосовно визначення поняття «готовність». Готовність розглядають із різних позицій: як настанову (Д. Узнадзе), як якість особистості (К. Платонов), як особистісне утворення (Л. Кондрашова), як синтез властивостей особистості (В. Крутецький), як особливий психічний стан (М. Дьяченко, Л. Кандибович), як складне психічне утворення (О. Мороз), як стан оперативного спокою (О. Ухтомський) тощо.

Готовність майбутніх вихователів до виховання відповідальності у дітей ми розглядаємо як складне особистісне утворення, що характеризується сукупністю гуманістичних (духовних і практичних) ціннісних орієнтацій, фаховою компетентністю з питань виховання відповідальності й емпатійно-особистісною взаємодією педагога з вихованцями.

Щоб досягти даного утворення необхідно в інтегративній єдності сформувати компоненти готовності студентів до виховання відповідальності у старших дошкільників: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційний та особистісний.

Компоненти готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у дошкільників тісно пов'язані з компонентами відповідальності особистості дитини (рис. 1). Для того щоб сформувати в дитини пізнавально-світоглядний компонент відповідальності, у студента має бути наявною теоретична готовність до вирішення цього питання (когнітивний компонент).

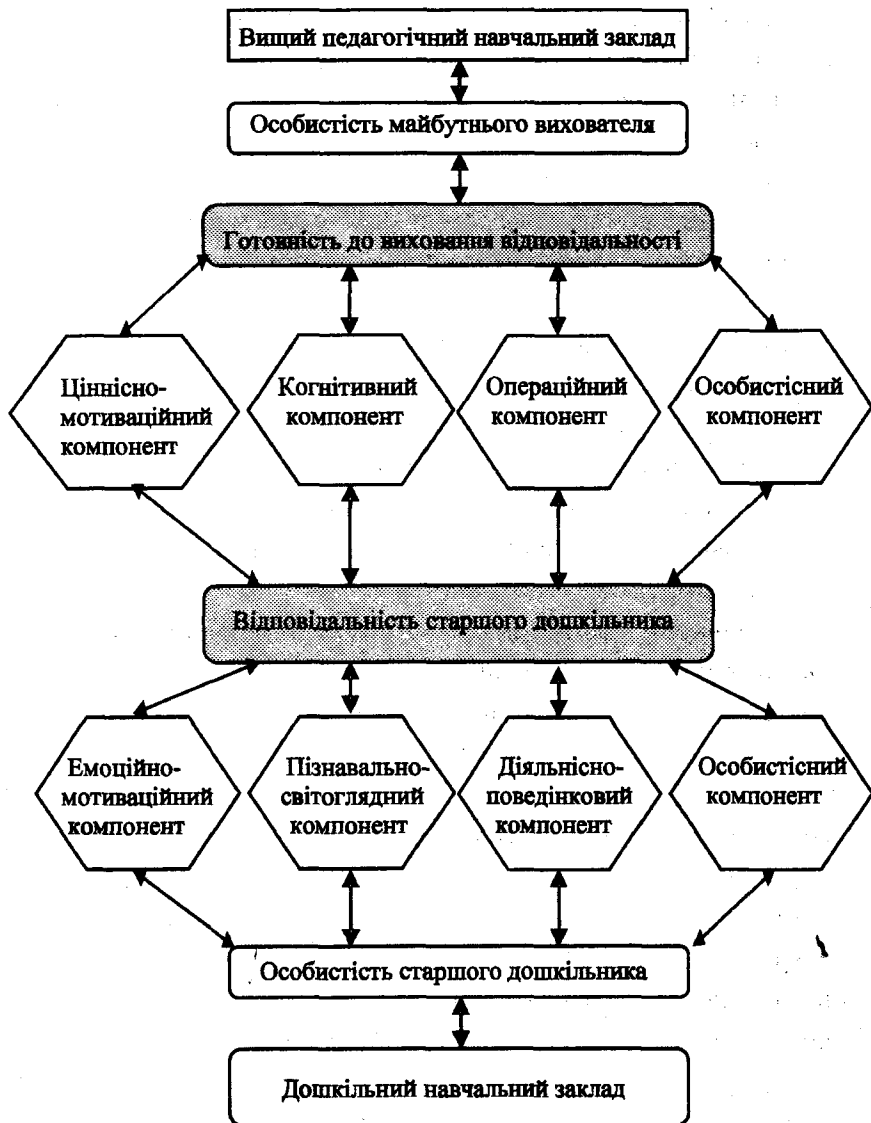

Рис. 1. Структура готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників.

Для спонукання в дитини відповідних мотивів та емоцій щодо вияву відповідальності, у майбутнього вихователя має бути наявною мотиваційна готовність до виховання цієї якості, тобто сформовано мотиваційно-ціннісний компонент. Теоретичне дослідження показало, що відповідальність дошкільник може виявляти у різних сферах діяльності та поведінці. Сформувати діяльнісно-поведінковий компонент відповідальності дитини студент може завдяки практичній готовності, котра являє собою операційний компонент. Відомо: лише особистість може виховати особистість. Особистісний компонент відповідальності старшого дошкільника є показником сформованості тих якостей і властивостей особистості, завдяки яким можливе самопокладання відповідальності, тому особистісний компонент готовності до виховання відповідальності має на меті допомогти дитині стати відповідальною особистістю. Пропонуємо більш детально розглянути кожен компонент даної структури готовності.

Мотиваційно-ціннісний компонент (мотиваційна готовність) визначає спрямованість майбутнього вихователя дошкільного закладу до виховання відповідальності дітей старшого дошкільного віку. Він є основою інших компонентів готовності і містить у собі мотиви, потреби, інтереси, переконання, цінності особистості. Сутність мотивації полягає в тому, що відшукується й знаходиться саме така дія, що відповідає основній, закріпленій у житті установці особистості. Коли суб'єкт знаходить такий різновид поведінки, він особливо його переживає, відчуваючи до нього тяжіння, переживає (відчуває?) готовність до його виконання. Цей стан можна визначити як «я дійсно хочу» [46, с. 357]. Мотиваційна сфера готовності ґрунтується на формуванні поваги до професії й престижності праці, усвідомленні значущості педагогічної діяльності вихователя дошкільного навчального закладу. Мотиваційний компонент готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності містить педагогічні та особистісні види мотивів:

Систему педагогічних мотивів складають:

- потреба вести педагогічну діяльність у дошкільному навчальному закладі;
- потреба взаємодіяти й спілкуватися з дітьми;
- можливість створювати комфортні умови для становлення особистості дошкільника;
- можливість здійснювати педагогічний вплив у вихованні відповідальності старших дошкільників, бачити результати своєї праці.

Систему особистісних мотивів складають:

- потреба у свободі вибору життєвої позиції;
- потреба в творчій, результативній діяльності;
- потреба в подоланні труднощів, пов'язаних з роботою;
- потреба в підвищеній відповідальності, пов'язаною з почуттям соціальної незалежності, самостійності;
- потреба в саморозвитку, самореалізації, самоствердженні.

У психолого-педагогічних дослідженнях з проблем готовності й підготовки майбутніх педагогів вказується, що найважливішою умовою мотиваційного компонента виступає професійно-педагогічна спрямованість особистості, яка визначає внутрішню позицію і ставлення до діяльності (Б. Ананьєв, Л. Божович, В. Мясіщев, К. Платонов, С. Рубінштейн та ін.). Професійна спрямованість визначається системою потреб та мотивів, переконань та цілей особистості. Т. Данилова виділяє чотири психологічні типи спрямованості особистості:

– егоцентричний тип – цілі, інтереси, потреби носять переважно егоїстичний характер, і посідають центральне місце в ієрархії цінностей;

– гуманістичний тип – цілі, інтереси, потреби інших людей здобувають провідне значення;

– екзистенціальний тип – домінантною потребою виступає потреба у внутрішній діяльності, що характеризується високим рівнем самоаналізу, прагненням до самовдосконалення й самореалізації;

– прагматичний тип – основу домінуючих потреб складають плани й успіхи людини у виконуваний діяльності, іншими словами, особистість орієнтується на конкретні результати своєї діяльності, які, у свою чергу, мають провідну особистісну цінність і значимість [10, с. 9].

Ми вважаємо, що гуманістичний тип професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього фахівця з дошкільної освіти є фундаментом для формування ціннісно-мотиваційної готовності до виховання відповідальності в дошкільників. Для особистості майбутнього вихователя основною постає гуманістична спрямованість на забезпечення особистісно-орієнтованої взаємодії з вихованцями. Так І. Бех зазначає: «Особистісно зорієнтована взаємодія, яка відбувається в рамках співробітництва вихователя і дитини й ґрунтується на розумінні, прийнятті і повазі особистості дитини, породжує у ній впевненість і особистісну значущість, які допомагають долати життєві труднощі, справляють стимулюючий вплив на пізнавальну діяльність, на загальний тонус взаємин. Дитина набуває здатності правильніше оцінювати світ і поводитися відповідальніше [3, с. 105]». В особистісній взаємодії виявляються такі гуманістичні ціннісні якості, як любов до дітей, емпатійність, співчутливість, толерантність. Тому такі стосунки вихователя з дітьми ми розглядаємо як емпатійно-особистісну взаємодію педагога з вихованцями. Досліджуючи емоційні взаємини між вихователем і дітьми, С. Кулачківська, зазначала: якщо вихователь не буде ставитися до вихованців з певною теплотою, йому не варто розраховувати на відповідне ставлення дітей до себе [28, с. 79].

Виховання відповідальності є дуже складним і неоднозначним процесом, що вимагає від сучасного вихователя сформованих відповідних ціннісних орієнтацій. Педагоги-науковці розглядають ціннісну орієнтацію як систему стійких ставлень особистості до навколишнього світу і до самого себе у формі фіксованих установок на ті або інші цінності матеріальної чи

духовної культури суспільства, тобто характеризують ціннісну орієнтацію у вигляді спрямованості особистості на певні цінності [42, с. 128].

Найвищою цінністю для педагога є дитина. Це положення є основоположним у системі гуманно-педагогічних цінностей і має стати головною метою формування готовності майбутніх вихователів до роботи з дітьми. Якість вирішення питання виховання відповідальності дошкільників в умовах дошкільного навчального закладу залежить від наявності в ньому такої групи цінностей педагогічної діяльності, в якій чітко простежується гуманістична спрямованість особистості педагога. Серед педагогічних цінностей, які мають забезпечити готовність майбутніх вихователів до виховання відповідальності дітей, виділяємо:

- гуманістичні цінності: почуття поваги до дитини; соціальна орієнтація на точку зору іншої людини; розуміння взаємин між вихователем і дитиною, між дітьми; відповідальність за виховання дітей; духовність, людяність, милосердя, моральність;
- духовно-практичні цінності: здійснення позитивного впливу на вихованця; передача своїх знань, досвіду, почуттів.

З огляду на вище зазначене нами виокремлено мотиваційно-ціннісний критерій готовності студентів до виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку «Гуманістична спрямованість на виховання відповідальності у дошкільників» і його показники:

- гуманістична спрямованість на професію вихователя та прагнення виховувати відповідальну особистість дошкільника;
- наявність ціннісних орієнтацій, які сприяють вихованню відповідальності у дошкільників;
- зорієнтованість на емпатійно-особистісну взаємодію з вихованцями.

Наступною складовою компонентів готовності студентів до виховання відповідальності дітей виступає *когнітивний компонент (теоретична готовність)*. Готовність до виховання відпо-

відальності у дітей буде сформована за умов отримання майбутнім вихователем належних знань, їх засвоєння й творчого осмислення. Вважаємо, що постійне пізнання спонукатиме до активної, педагогічно грамотної й доцільної дії, сприятиме задоволенню потреб студента.

Тому в своєму дослідженні ми дотримувались думки про те, що духовно-практичні, (а, відтак і дидактичні) знання, які є процесом і результатом діяльності та спілкування студента, складають основу когнітивного компонента готовності до виховання відповідальності особистості.

Стосовно проблеми, яка розглядається, інтегруємо психологічні, педагогічні, методично-технологічні знання майбутніх вихователів про виховання відповідальності дошкільників і виокремлюємо з них такі:

- знання про основні психолого-педагогічні закономірності розвитку, виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку;
- знання про сутність та зміст відповідальності як інтегративної характеристики особистості;
- знання про технологію здійснення виховання відповідальності;
- обізнаність про складові особистісно-орієнтованого підходу до виховання.

Знання про зміст виховання відповідальності є критерієм когнітивного компонента і має показники:

- володіння понятійно-термінологічним змістом категорії відповідальності;
- знання основних ознак відповідальної особистості;
- уявлення про відповідальність як інтегративну якість особистості.

Операційний компонент (практична готовність) включає в себе вміння й навички формування відповідальності дошкільників. Уміння – це усвідомлене застосування знань під час практичної діяльності. Деякі вчені розглядають уміння згідно з компонентами

педагогічної діяльності. Так, Я. Коломинський у педагогічній діяльності вихователя дошкільного закладу розрізняє такі уміння: конструктивні (уміння проектувати, планувати свою та дитячу діяльність, переробляти подану інформацію, передбачати ускладнення в роботі), організаторські (уміння організовувати різноманітну діяльність дітей, активізувати та застосовувати свої знання та досвід, комунікативні (уміння взаємодіяти з дітьми, здійснювати підхід до кожної дитини) та гностичні (уміння аналізувати, пізнавати своїх вихованців, особливості їхнього розвитку, спостерігати за внутрішнім світом дитини, розуміти його) [20, с. 316–319]. Операційний компонент передбачає наступні фахові вміння:

- уміння допомогти дитині зрозуміти світ людських взаємостосунків;

- уміння допомогти розкрити уявлення про бажане і можливе;

- уміння виконувати дії, робити власний вибір, долати труднощі;

- уміння формувати і розвивати різні способи діяльності дітей;

- уміння співвідносити особисті цінності із загальнолюдськими.

Для того щоб сформувати у дошкільників діяльнісно-поведінковий компонент відповідальності, у студентів повинні бути вироблені практичні уміння, зокрема володіння методикою виховання відповідальності, новітніми виховними технологіями, уміння знаходити оптимальні способи педагогічного впливу на дитину. Студенти повинні вміти грамотно планувати життєдіяльність дітей у дошкільному закладі. Усі наведені уміння зумовили виокремити операційний критерій *Володіння методикою формування відповідальності у дітей* з відповідними показниками:

- володіння методикою виховання відповідальності на засадах особистісно-орієнтованого підходу;

- уміння проектувати (планувати) роботу щодо виховання відповідальності;

– уміння знаходити оптимальні рішення педагогічного впливу на дитину, що стимулюють вияв відповідальності.

Когнітивний та операційний компоненти готовності майбутніх вихователів становлять фахову компетентність з питань виховання відповідальності дітей. Термін «компетентність педагога» у нашому дослідженні визначається як «володіння педагогом необхідним обсягом знань, умінь та навичок, які визначають сформованість його педагогічної діяльності, педагогічного спіджування і особистості учителя [19, с. 62]».

Основу *особистісного компонента (особистісна готовність)* становлять особистісні і професійні якості майбутнього спеціаліста з дошкільного виховання та педагогічні здібності.

Т. Поніманська вказує, що для досягнення високих результатів у вихованні дошкільників, вихователь повинен володіти певними особистісними якостями, серед яких:

– здатність до рефлексії й контролю результатів педагогічної діяльності, співробітництва з дитиною на засадах гуманізму, розвитку її особистості;

– здатність виявляти і враховувати інтереси дітей, їхнє право на повагу, емоційно й морально підтримувати їх, прагнення до емоційної близькості у спілкуванні з дітьми, уміння спрямовувати його на забезпечення психологічного комфорту і своєчасного розвитку особистості;

– постійна налаштованість на розширення знань, самонавчання й самовиховання для вдосконалення своєї педагогічної майстерності [38, с. 134].

До особистісного компонента готовності до професійно-педагогічної діяльності також належать такі характеристики майбутнього вихователя: орієнтованість на самопізнання, самовдосконалення й самоактуалізацію. Ці особистісні характеристики О. Кононко розглядає як фактори впливу вихователя на власну особистість. Це відбувається, зокрема, у процесі діяльності:

– при самовдосконаленні поєднуються дві тенденції – самозбереження (відстоювання права на власну позицію, вибір, погляд, точку зору, збереження свого особистісного стрижня) і саморозвиток (потреба людини в саморусі, готовність змінюватися на краще, відкритість інноваціям, гнучке ставлення до зовнішніх впливів, відмова від консерватизму й догматизму);

– під час самопізнання в педагога формується поняття про себе, досліджується образ власного «Я». Основними прийомами цієї діяльності є самосприйняття, самоспостереження, самоаналіз, самоосмислення. Результатом виступає самооцінка;

– самоактуалізація виявляється у прагненні педагога стати тим, ким він може бути; використання природного потенціалу, зосередженість і зануреність у власну діяльність [25, с. 215–217].

У вихователя, який хоче допомогти дитині стати відповідальною, повинні бути сформовані, у першу чергу, такі особистісні якості, як гуманність та емпатія. Ці якості забезпечать можливість правильно реагувати на емоції і почуття дітей, розвинуть вміння співпереживати емоційні стани інших як свої особисті. Емпатія допомагає уникнути багатьох бар'єрів у налагоджені позитивних стосунків у системі «вихователь-дитина». Вихователь повинен розуміти сутність переживань дошкільників. Розвиненість емпатійного сприйняття дитини – важливий чинник у вихованні відповідальної особистості. Вихователь, якому притаманна ця властивість, допомагає дитині усвідомити себе повноцінною особистістю, здатною взяти на себе відповідальність за вирішення своїх проблем. Вияви гуманності й емпатії у вихователя забезпечать розвиток цих якостей у дитини.

Неможливо виховати відповідальність у дітей, якщо сам педагог має характеристику безвідповідальної особистості. Тому в майбутнього вихователя аналізована якість повинна бути сформована на високому рівні. У сучасній педагогічній науці є ряд досліджень, присвячених формуванню відповідальності у студентів – майбутніх педагогів (Л. Бешеvecь, М. Левківський, А. Ліненко,

Л. Кондрашова, Л. Пашко та ін). А. Ліненко визначає соціальну відповідальність педагога як «свідоме виконання вимог, що їх пред'являє суспільство до його діяльності, спрямованої на виховання й навчання підростаючого покоління, вміння передбачити результати цієї діяльності і нести за неї відповідальність [31, с. 56]».

Визначаючи готовність майбутніх педагогів до формування відповідальності у дітей, ми взяли до уваги розвиток педагогічних здібностей, які пов'язані із спрямованістю особистості на професійну діяльність. В. Крутецький серед педагогічних здібностей виділяє дидактичні (здібності передавати, пояснювати навчальний матеріал, навчати, викликати зацікавленість до навчальної діяльності), академічні (досконале володіння своїм предметом), перцептивні (здібності проникнути у внутрішній світ дитини, розуміти її переживання, емпатійність), мовленнєві (здібності володіння вербальною та невербальною мовою, яка відрізняється внутрішньою силою, переконаністю, зацікавленістю тим, що говорить), організаторські (здібності включати своїх вихованців до різних видів діяльності, організувати себе і свою роботу), авторитарні (здібності безпосереднього емоційно-вольового впливу на дітей і на цій основі досягнення серед них авторитету), комунікативні (здібності спілкуватися, співпрацювати, знаходити підхід до кожної дитини), педагогічна уява (прогностичні здібності, спрямовані на передбачення своїх дій, проектування особистості дитини), здібності до розподілу уваги (здібності до поєднання декількох видів діяльності, проява чутливості до перевтомлення, неуважності, нерозуміння дітьми і одночасно слідкування за своєю поведінкою) [26, с. 294–299].

До особистісного компонента зараховуємо таку професійну властивість педагога-вихователя як вміння будувати педагогічне спілкування. За словами Ю. Мішиної, «інтерактивний бік спілкування дуже важливий для процесу формування відповідальності, бо саме у стосунках, у вчинках особистості відповідальність, як її якість знаходить своє кінцеве втілення. Ні знання про те, що таке

відповідальність, ні позитивне ставлення до неї не роблять людину відповідальною, лише її вчинки. Обрані педагогом стиль, рівень та характер спілкування можуть впливати або гальмувати розвиток відповідальності учнів [34, с. 107]». Серед стилів педагогічного спілкування вчені виділяють спілкування на основі захоплення спільною творчою діяльністю, спілкування на основі дружньої прихильності, дистанцію, спілкування-залякування, спілкування-загравання. Майбутньому фахівцю з дошкільного виховання потрібно обрати такий стиль спілкування з дітьми, щоб підопічні відчули щирість, повагу, емоційне благополуччя та захищеність. Такий стиль педагогічного спілкування буде спрямований на емпатійно-зорієнтовану взаємодію, що спонукатиме дітей до прояву відповідального ставлення до себе та довкілля.

До педагогічних здібностей належить сформованість у педагога-вихователя педагогічного такту. Зокрема К.Платонов зазначає, що саме педагогічний такт може компенсувати відсутність інших педагогічних здібностей. Під час виховання відповідальності вихователю важливо обирати правильний підхід у побудові взаємодії з дітьми, використанні форм та методів впливу, оцінних суджень на вибори дошкільників.

Особистісний критерій компонента готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності *Наявність професійно-значущих особистісних якостей та професійних здібностей* має такі показники:

- любов до дітей;
- гуманність;
- відповідальність;
- високий рівень розвитку рефлексії та емпатії;
- розвинений педагогічний такт,
- вміння будувати ефективне педагогічне спілкування.

Як засвідчив теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень, ~~готовність до виховання відповідальності~~ – складне особистісне утворення. Воно формується поетапно і носить різнорів-

невий характер. У нашому дослідженні ми виділяємо три рівні сформованості готовності майбутніх вихователів: низький, достатній й високий (Таблиця 1).

Таблиця 1

Рівні та показники готовності студентів до виховання відповідальності у дітей

Компоненти	Рівні	Рівневі показники
Мотиваційно-ціннісний	Низький	Мотивація визначена стійким егоїстичним спрямуванням, переважають зовнішні мотиви; майже відсутній інтерес до педагогічної діяльності в дошкільному закладі та спрямованість на виховання дітей дошкільного віку; переважає дисциплінарно-авторитарний стиль взаємодії з дітьми.
	Достатній	Наявна гуманістична спрямованість на професію вихователя й інтерес виховувати відповідальну особистість дошкільника; в основному мають зорієнтованість на емпатійно-особистісну взаємодію з вихованцями.
	Високий	Визначається наявністю ціннісних орієнтацій і гуманістичної спрямованості на професію вихователя та бажання виховувати відповідальну особистість дошкільника; яскраво виражена зорієнтованість на емпатійно-особистісну взаємодію з вихованцями.
Когнітивний	Низький	Поверхово володіє теоретичними знаннями, не розуміє сутності поняття відповідальності, не вміє визначити ознаки відповідальної особистості, відповідає шаблонними висловлюваннями типу «відповідальний – це той, хто за щось або когось відповідає».
	Достатній	Має невисокі знання основних ознак категорії відповідальності; усвідомлення значущості цієї характеристики не виявляється з достатньою очевидністю; вирішує завдання стандартно, за вказівками викладача.
	Високий	Досконало володіє знаннями основного понятійно-термінологічного змісту категорії відпо-

		відальності; усвідомлює значущість цієї характеристики, виявляє цікаві судження з цього питання, може обґрунтувати свою позицію.
Операційний	Низький	Не відчуває задоволення від виконання педагогічних завдань. Не виявляє здатності до виховання відповідальності на засадах особистісно-орієнтованого підходу; не вміє проектувати (планувати) роботу з виховання відповідальності; надає перевагу проведенню лише навчальних занять; не усвідомлює як діяти у практичних умовах (діє інтуїтивно або за зразком).
	Достатній	Має середні показники у володінні методикою виховання відповідальності на засадах особистісно-орієнтованого підходу; з утрудненням проектує (планує) роботу з виховання відповідальності, виявляє несуттєві недоліки щодо сучасних методів і прийомів здійснення опосередкованих виховних впливів на дитину.
	Високий	Володіє методикою виховання відповідальності на засадах особистісно-орієнтованого підходу; вміє проектувати (планувати) роботу з виховання відповідальності, керуючись новітніми технологіями дошкільної освіти.
Особистісний	Низький	У більшості або зовсім не розвинені такі якості та здібності, як гуманність, відповідальність, емпатія, педагогічний такт, педагогічне спілкування, рефлексія.
	Достатній	Наявність особистісних якостей та професійних здібностей (гуманність, відповідальність, емпатійність, педагогічний такт, педагогічне спілкування), рефлексивність виражена не в повному обсязі. Відчуває утруднення щодо здійснення рефлексивності своєї діяльності, не завжди дотримується педагогічного такту.
	Високий	Притаманні риси: любов до дітей, гуманність, відповідальність, емпатія; розвинений педагогічний такт, педагогічне спілкування, добре розвинута рефлексія.

Отже, готовність студентів до виховання відповідальності у дітей має багатокомпонентну структуру. Кожна її складова виявляється у відповідних критеріях і показниках, які виражені на різних рівнях: високому, достатньому та низькому.

Формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників – не стихійний, а цілеспрямований і педагогічно керований процес, результат якого залежить від дотримання сукупності педагогічних умов:

1. Організація педагогічного процесу у вищому навчальному закладі на принципах педагогічної взаємодії та співробітництва.

Принцип педагогічної взаємодії викладачів і студентів забезпечує здійснення педагогічного процесу, враховуючи особистісні та індивідуальні характеристики студентів. Педагогічна взаємодія враховує діяльність педагога, діяльність студента та їхні взаємини. Побудова навчального процесу на основі принципу педагогічної взаємодії допоможе студентові стати активним учасником взаємин у системі «викладач – студент», відчутти довіру до себе, до своїх поглядів і думок. За такої умови діяльність викладача має гуманістичну спрямованість, що забезпечує врахування індивідуальності студента, його потреб, можливостей, переживань.

Досліджуючи професійне становлення майбутнього вихователя дошкільного закладу, Г. Беленька вказує, що у процесі навчання у вищому педагогічному навчальному закладі відбувається навчальна взаємодія між викладачем і студентами або між студентами. Дослідниця сформулювала й розкрила основні цикли взаємодії, зокрема різновиди, які виникають:

– під час адаптації, вивчення умов співпраці й формування особистісних стосунків між всіма членами взаємодії. Для взаємодії характерним є автономність виконання дій учасниками педагогічного процесу, вимогливість викладача, дотримання соціальних ролей у системі «вчитель – учень»;

– у період засвоєння, усвідомлення основного матеріалу навчального курсу. Взаємодія визначається або самостійною діяльністю студентів, що підтримується і скеровується викладачем, або спільним характером, за якого викладачеві притаманна спонукальна підтримана дія;

– у період поглиблення та розширення знань, розгортання активної взаємодії. Взаємодія визначається високим рівнем самостійності студентів, змінами у напрямі від саморегуляції психічних процесів, станів і дій до самоспонукування у виконанні навчальних завдань, та до самоорганізації студентами власної діяльності [2, с. 136].

Названі цикли навчальної взаємодії вказують на те, що вони виникають у певній послідовності і мають процесуально-технологічний характер. Під час першого циклу навчальної взаємодії відбувається формування мотиваційної готовності студентів до виховання відповідальності дітей. У цей період у студентів виникає позитивна гуманістична спрямованість до педагогічної діяльності й навчання у ВНЗ в цілому, формується ціннісне ставлення до всіх учасників педагогічного процесу. Майбутні вихователі усвідомлюють значущість обраної професії та необхідність виховувати життєво компетентну особистість дошкільника, у якій сформоване почуття відповідальності й відповідне ставлення до світу. Другий цикл навчальної взаємодії у студентів формує теоретичну і практичну готовність до виховання відповідальності у дітей. Майбутні фахівці на цьому етапі здатні як відтворити дії за зразком, так і виявити частково-пошукові вміння. Третій цикл взаємодії спрямований на розкриття та вдосконалення всіх особистісних і професійних якостей, властивостей і здібностей студентів, відбувається становлення особистісної готовності до виховання відповідальної у дошкільників. Викладач повинен послідовно вибудовувати всі цикли взаємодії зі студентами, поступово відходячи від безпосередньо керованої діяльності на користь розвитку самостійної.

Не менш важливим є дотримання демократичного стилю педагогічної взаємодії викладача зі студентами. В його основі лежить врахування інтересів, потреб обох сторін. Викладач і студент разом знаходять вихід з різних ситуацій, що склалися, продумують і реалізують шляхи розв'язання проблем. Такий підхід до побудови навчальної взаємодії допомагає студентам відчути себе «на рівних» з викладачем. У процесі його реалізації розкриваються й формуються особистісні якості, необхідні їм у майбутньому при вихованні відповідальної особистості дитини.

Принцип співробітництва викладача і студента передбачає організацію співпраці, наявність ділових стосунків. Викладач при співробітництві заохочує студента до навчання через створення середовища, що сприяє розвитку діяльності, організує максимальне напруження сил у досягненні вершини можливостей.

Важливим є те, що принципи педагогічної взаємодії та співробітництва ґрунтуються на гуманістичному підході. Завдяки їх дотриманню відбувається особистісно-орієнтоване навчання, де студент набуває статус суб'єкта навчально-виховного процесу, а влада викладача рівномірно розподіляється між ним і студентами.

2. Упровадження імітаційно-ігрового підходу в навчанні студентів здійснювати виховання відповідальної особистості.

Серед інноваційних підходів до організації навчального процесу у ВНЗ імітаційно-ігровий підхід є комплексним засобом формування готовності до виховання відповідальності у вихованців дошкільного навчального закладу, що здійснює позитивний вплив на взаємодію мотиваційної, теоретичної, практичної й особистісної готовності студентів. Він передбачає практичне відпрацювання типових професійних ситуацій в аудиторних умовах вищого навчального закладу. Учені характеризують імітаційно-ігровий підхід як одну з провідних технологій, що реалізує формуючий потенціал навчання (Л. Кондрашова, М. Пашенко, П. Щербань та ін.). За Л. Кондрашовою, імітаційно-ігровий підхід визначається, як «ме-

тодологічна спрямованість у педагогічній діяльності, яка дозволяє через систему взаємопов'язаних понять імітації і гри, принципів і способів імітаційно-ігрових дій забезпечити процес професійного становлення особистості, самоствердження, самовираження і саморозвитку професійної індивідуальності майбутніх педагогів [16, с. 10]».

Імітація і гра виступають основою моделювання професійних ситуацій, за якого відбувається відтворення в умовах навчання процесів, що мають місце в конкретних реальних ситуаціях. Ігрові форми й методи дозволяють імітувати майбутню професійну діяльність, набувати практичних вмінь і навичок, отримати можливість відпрацювати дії, які забезпечать знаходження способів співіснування з іншими людьми.

Успішне входження студентів у процес імітаційної гри сприяє проектуванню й усвідомленню своєї майбутньої професії, а це свідчить про сформованість готовності до діяльності. Студенти, перебуваючи в імітаційних ситуаціях, відчують себе на реальній посаді вихователя, приймають рішення щодо розв'язання виробничого завдання, виконують професійні функції. Імітаційно-ігрова технологія допомагає активізувати творчу самостійність студента, формує відповідні професійні вміння, передбачені практичною готовністю до виконання виховних впливів з метою виховання відповідальної особистості.

Серед імітаційно-ігрових технологій, які допоможуть у формуванні готовності студентів до виховання відповідальності у дошкільників, ми пропонуємо:

– обігравання педагогічних ситуацій, що моделюються. Завдяки їм студенти показують свою позицію щодо вирішення проблеми, відпрацьовують тактичну поведінку по відношенню до дитини, спонукаючи її до відповідальних ставлень;

– ролєві та ділові ігри, метою яких є закріплення теоретичних знань студентів про стилі взаємодії педагога з вихованцями у процесі виховання відповідальності, усвідомлення значення вихо-

вання відповідальної особистості дошкільника, засвоєння навичок колективної виробітки рішень;

– дидактичні ігри, що спонукають студентів до розширення знань щодо визначення структури та змісту відповідальності дошкільників, формують в учасників навички логічного розмірковування та обґрунтованості суджень.

3. Забезпечення психологічного комфорту, ситуації успіху, свободи вибору.

Створення цих умов пов'язані з розвитком у студентів здібностей і властивостей розуміти внутрішній світ дитини, ототожнювати себе з вихованцем, емоційно співпереживати його особистісним виявам, спонукати до відповідальних виборів.

Створення психологічного комфорту в межах вищого навчального закладу – це, насамперед, взаємозадоволеність результатами освітнього процесу в системі «викладач – студент». З боку викладача повинна простежуватися психолого-педагогічна підтримка студента у процесі його навчання. Забезпечення психологічного комфорту неможливе без створення ситуації успіху студента. Психоемоційне переживання студента під час відповідей на семінарах, практичних заняттях і задоволення результатами своєї діяльності сприяє самореалізації та самоствердженню його особистості. Важливо, щоб майбутній вихователь усвідомлював свої досягнення як успіх. Атмосфера поваги, довіри й успіху кожного студента в навчальному процесі має особистісно-гуманістичну спрямованість і проектує успішність реальної навчальної і майбутньої професійної діяльності.

Викладач повинен допомагати досягати успіху в навчанні, але робити це потрібно непомітно для студента. Ситуація успіху має викликати у студента віру в себе, почуття захищеності й безпеки. Перед викладачем стоїть завдання: зрозуміти труднощі, які відчуває студент, толерантно ставитися до його проблем. У результаті позитивних дій з боку педагога відбувається підвищення самооцінки студента, мотиваційної сфери, що сприяє розкриттю його твор-

чого потенціалу. Забезпеченню психологічного комфорту в процесі навчання також сприяє створення емоційної дидактичної взаємодії (О. Якубовська, І. Гапійчук).

Формування таких якостей особистості, як гуманність, відповідальність, емпатійність, не відбудеться, якщо студентам не буде надана своєрідна особистісна свобода вибору. Г. Балл, розглядаючи сутність особистісної свободи в контексті гуманізації освіти, виокремлює дві її сторони:

1) формальна свобода – задоволення базових потреб учнів через забезпечення комфортних умов їхньої діяльності (поважати їхні уподобання, прагнення і досягнення, надання достатнього простору для вияву самостійності і творчості);

2) розкриття для учнів можливостей наповнення їхньої свободи повноцінним змістом через залучення до досягнень цивілізації і включення в діалогічні процеси творення культури. Це передбачає прилучення учнів до гуманістичних цінностей [1, с. 55–56].

Виокремлені сторони гуманізації взаємопов'язані. Свобода вибору певною мірою може відстежуватися в різноманітності й варіативності змісту і способів навчально-пізнавальної діяльності. Вільний вибір спрямований на досягнення гармонійного розвитку й забезпечення умов для вияву природних обдарувань студентів. У процесі самостійного вибору завдань різного ступеня складності майбутні вихователі намагатимуться обрати не з категорії найлегших, а більш складні, бо саме це буде показником засвоєння навчального матеріалу, наданою можливістю здолати труднощі. А. Гін, пропонуючи сучасну технологію організації навчального процесу, наголошує, що в будь-яких навчальних або управлінських діях, де тільки можливо, потрібно учням пропонувати право вибору. При цьому педагог висуває одну з важливих умов – право вибору завжди супроводжується усвідомленою відповідальністю за цей вибір [8, с. 8].

Таким чином, визначені нами педагогічні умови мають на меті забезпечити сформованість у студентів готовності до виховання відповідальності дітей згідно з показниками високого рівня.

2. Діагностичні методики визначення рівнів готовності студентів до виховання відповідальності у дошкільників

Для з'ясування рівня готовності студентів – майбутніх вихователів до здійснення виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку можна скористуватись наступними діагностичними методиками.

Для кількісної обробки матеріалів доцільно використати трибальну систему оцінювання:

– бал «0» – низький рівень, критерії готовності не проявлялися;

– бал «1» – достатній рівень, критерії готовності виявлялися не в повному обсязі або в деяких випадках були присутні, а в інших – ні;

– бал «2» – високий рівень, критерії яскраво виражені, виявлялися в повному обсязі, присутні в усіх методиках обстеження.

Сформованість мотиваційно-ціннісного компонента готовності студентів до виховання відповідальності у старших дошкільників доцільно перевірити за допомогою таких методик.

1. Анкетування для студентів, які навчаються за спеціальністю «Дошкільне виховання»:

Інструкція. Прочитайте уважно запитання даної анкети і відмітьте одну із запропонованих відповідей.

1. Якби Ви знову стали обирати ВНЗ і професію, чи повторили б свій вибір?
  - а) ні;
  - б) не знаю;
  - в) так.
2. Що Вас спонукає навчатися за спеціальністю «Дошкільне виховання»?
  - а) бажання отримати вищу освіту;
  - б) бажання вивчати дисципліни психолого-педагогічного циклу;
  - в) бажання працювати з дітьми дошкільного віку.
3. У роботі вихователя мене приваблює більш за все:
  - а) щоденне спілкування з маленькими підопічними;

- б) те, що підготовка до робочого дня з дітьми-дошкільниками не вимагає великого напруження;
  - в) соціальна захищеність та комфортні умови праці.
4. Мені буде цікаво працювати з дітьми в дитячому садку, тому що:
- а) я зможу керувати дітьми, щоб вони вирости слухняними та дисциплінованими;
  - б) я люблю вигадувати та організовувати різні ігри з дітьми;
  - в) я зможу застосовувати свої знання на практиці.
5. Я залишу професію вихователя, якщо:
- а) діти не будуть слухати мене і постійно порушуватимуть дисципліну;
  - б) не знайду «спільної мови» та поглядів зі своїм напарником чи керівником;
  - в) за станом здоров'я.
6. Чи вважаєте Ви себе готовою до виховання відповідальності у дітей?
- а) ні;
  - б) частково;
  - в) так.
7. Для того щоб стати готовою до виховання відповідальності у дітей в дошкільному навчальному закладі:
- а) я не хотіла б приділяти цьому питанню особливу увагу;
  - б) мені достатньо вивчати програмні навчальні дисципліни у ВНЗ;
  - в) я хотіла б отримати відповідні знання та вміння під час організації додаткових спеціальних занять у навчальному закладі.

2. Тест «Ціннісні орієнтації» (методика М. Рокіча в модифікації автора дослідження).

Вибірка містить цінності різних груп: цінності, пов'язані з утвердженням у суспільстві; комунікативні; цінності самовдосконалення й самовираження; утилітарно-прагматичні. Серед перерахованих цінностей включені у вибірку й властиві вихователям, які готові до виховання відповідальності в дошкільників. При проведенні цього тесту розв'язувалося два питання: 1) як пов'язані цінності з цілями обрання своєї професії (зовнішні чи внутрішні спонукання); 2) як студенти зорієнтовані на цінності, що мають спрямованість на виховання відповідальності в дошкільників. З цієї метою пропонується два завдання: по-перше, розкласти карточки із зазначеними цінностями за значимістю, по-друге, відібрати із запропонованих цінностей десять, які найсуттєвіше співвідносяться з готовністю до виховання відповідальності у дітей. При виконанні другого завдання кожна правильна відповідь, надана студентами,

оцінюється у «2» бали. Для визначення рівнів встановлені такі параметри підрахунку балів: від 20 до 14 балів – високий рівень (студенти орієнтуються в ціннісних орієнтаціях, сприятливих вихованню відповідальності у дітей); від 12 до 8 балів – достатній рівень (студенти частково орієнтуються у відповідних цінностях) і менше 8 балів – низький рівень (студенти не вважають запропоновані цінності значимими для виховання відповідальності в дошкільників).

***Інструкція.** «Зараз вам буде представлений набір з 28 карток з визначеними цінностями. Ваша задача – розкласти їх за порядком значущості для Вас як принципів, якими Ви керувалися б у Вашій професійній діяльності. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і обравши ту, яка для Вас найбільш значима, покладіть її на перше місце. Потім оберіть другу за значущістю цінність і помістіть її за першою. Потім зробіть теж саме зі всіма останніми картками. Найменш важлива залишиться останньою і займе 28 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо у процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу істинну позицію». Друге завдання: «Відберіть із запропонованих цінностей десять, які найсуттєвіше співвідносяться з готовністю до виховання відповідальності у дітей».*

Перелік цінностей:

- суспільна значимість праці вихователя;
- повага до дитини;
- престижність професійної діяльності вихователя;
- терпимість;
- соціальна орієнтація на точку зору іншої людини;
- розуміння взаємовідносин між вихователем та дитиною, між дітьми;
- ефективність у справах;
- відповідальність за виховання дітей;
- духовність;
- комфортні умови праці;
- людяність;
- професійне зростання;
- велика відпустка;
- можливість самоствердження;
- знання своєї роботи;
- моральність.
- здійснення позитивного впливу на вихованця;
- комфортні умови праці;

- незалежність;
- передача своїх знань, досвіду, почуттів;
- можливість спілкуватися з цікавими людьми;
- сміливість у відстоюванні своїх поглядів;
- незалежність;
- життєрадісність;
- тверда воля;
- непримиримість до недоліків;
- дисциплінованість;
- милосердя.

3. Опитувальник з визначення загального типу орієнтованості педагогів на навчально-дисциплінарну чи особистісно орієнтовану моделі взаємодії з дітьми (методика І. Беха адаптована для вихователів дошкільних закладів згідно проблеми дослідження).

Інструкція. Вашій увазі пропонується твердження, що стосуються виховання дітей. Якщо Ви цілком згодні з тим чи іншим твердженням, поставте напроти нього бал «5». Якщо згодні більшою мірою, ніж не згодні – «4». Якщо згодні й не згодні однаковою мірою – «3». Якщо більшою мірою не згодні, ніж згодні – «2». Якщо, нарешті, зовсім не згодні з наведеним твердженням, поставте бал «1».

№	Твердження	Бал
1.	Суворий педагог краще, ніж несуворий.	
2.	Педагог – головна фігура, від нього залежить успіх та ефективність виховної роботи.	
3.	На заняттях, у ході режимних моментів дитина мусить виконувати те, що заплановано педагогом.	
4.	Слухняність дітей – заслуга вихователя.	
5.	Дитина подібна до глини, з неї можна ліпити все, що завгодно.	
6.	Дитина мусить виконувати всі вимоги вихователя.	
7.	Основна мета вихователя – реалізувати вимоги програми навчання і виховання дитини.	
8.	Головне завдання навчально-виховної роботи вихователя – озброєння дітей знаннями, уміннями і навичками.	
9.	Головне в роботі педагога – домогтися від дитини ретельності (готовності до виконання).	
10.	Виховання – це насамперед вимогливість до дитини.	

11.	Заохочувати слід лише ті бажання та ініціативу дитини, яка відповідає поставленим педагогом задачам.	
12.	Дисципліна – запорука успіху в навчанні і вихованні дитини.	
13.	Покарання – не найкраща форма виховання, але й вона потрібна.	
14.	Діяльність дітей потребує постійного контролю.	

У результаті опрацювання були встановлені такі нормативи (підраховується сума балів для кожного досліджуваного):

- 1) вище 43 балів – орієнтація на навчально-дисциплінарну модель взаємодії з дітьми;
- 2) 38-42 бали – помірна спрямованість на особистісно-орієнтовану взаємодію з дітьми;
- 3) 37 балів і нижче – виражена спрямованість на особистісно-орієнтовану взаємодію з дітьми.

Сформованість когнітивного та операційного компонентів готовності студентів до виховання відповідальності у старших дошкільників доцільно перевірити за допомогою проведення контрольного зрізу знань і умінь студентів. Запропоновані студентам завдання поєднані у два блоки. Перший блок – теоретичний – містить запитання з метою виявлення теоретичної обізнаності з проблеми сформованості когнітивної готовності до виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку. Другий блок контрольного зрізу – практичний – містить педагогічні завдання:

I. Теоретичний блок:

1. Що таке «відповідальність»?
2. Які ознаки характеризують дитину-дошкільника як відповідальну особистість?
3. Чи можна назвати відповідальність інтегративною якістю особистості дошкільника? Якщо так, то чому?
4. Які якості дитини свідчать про її відповідальне ставлення до когось або до чогось?
5. Чому важливо виховувати у дітей дошкільного віку таку якість як відповідальність?
6. Перерахуйте основні характеристики особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей.

II. Практичний блок:

1. Розв'яжіть завдання:

У деяких дослідженнях і в методичній літературі з питань виховання дітей дошкільного віку зазначається, що ефективність виховання відповідальності у дітей визначається тим, щоб дитина була дисциплінована, слухняна і виконувала всі обов'язки, які покладає на неї вихователь.

– Чи згодні Ви з цим твердженням?

– Обґрунтуйте свій погляд, використовуючи інноваційні погляди з питань виховання дошкільників.

2. Складіть бесіду з дітьми, яка сприяла б вихованню у дітей відповідальності.

3. Придумайте проблемну ситуацію під час організації будь-якої діяльності, яка стимулювала б дитину до відповідального ставлення до чогось або до когось.

Сформованість особистісного компоненту готовності студентів до виховання відповідальності у старших дошкільників доцільно перевірити за допомогою різних методик. Про рівень сформованості таких показників, як гуманність, відповідальність, побудова педагогічного спілкування й рефлексивність можна дізнатися, застосувавши метод експертних оцінок. До числа компетентних суддів доречно залучити викладачів, кураторів академічних груп та вихователів дошкільних закладів, де студенти проходили педагогічну практику. Вияв кожної якості оцінюється за наведеною нижче системою:

– бал «0» – низький рівень вияву відповідних якостей (тобто у студента експертами не помічалися ці якості ні у навчальній і виховній діяльності, ні на практиці при безпосередньому контакті з дітьми).

– бал «1» – достатній рівень: якості мали місце, але виявлялися не в повному обсязі або в деяких випадках були присутні, в інших – ні.

– бал «2» – високий рівень: якості яскраво виражені, виявлялися в повному обсязі.

Про сформованість педагогічного такту можна дізнатися, застосувавши тест «Чи сформований у Вас педагогічний такт» у модифікації Р.Калініної:

Інструкція. Дайте відповідь, будь-ласка, на питання анкети, якщо згодні – «так», якщо заперечуєте – «ні».

1. Чи вразливі Ви до засмучень, образ?
2. Чи швидко Ви забуваєте про образу, яку комусь здійснили?
3. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх причин?
4. Чи є у Вас схильність до душевних поривів, внутрішньої тривожності?
5. Чи відстоюєте Ви енергійно свої інтереси, коли по відношенню до Вас проявили несправедливість?
6. Чи відстоюєте Ви інтереси несправедливо ображених дітей?
7. Чи легко Вас розгнівати?
8. Чи захищаєте Ви сторонніх людей, по відношенню до яких вчинили несправедливо?
9. Чи комунікативна Ви людина?
10. Чи можете сказати, що і при невдачах не втрачаєте почуття гумору?
11. Чи намагаєтесь Ви помиритися з тим, кого образили?
12. Чи приймаєте перші кроки до примирення?
13. Чи можете Ви, якщо на когось ображені, дати волю рукам?
14. Чи може трагічне кіно так Вас схвилювати, що довести до сліз?
15. Чи легко Ви адаптуєтесь до нових умов?
16. Чи зможете Ви звернутися до людини, яку недолюблюєте, настільки по-дружньому, що вона не помітить про Ваше справжнє ставлення до неї?
17. Чи сильно Ви переймаєтесь від несправедливості?
18. Чи ставитесь Ви до майбутнього песимістично?
19. Чи вдається Вам при спілкуванні з людьми створювати особливий настрій?
20. Чи довго Ви тримаєте почуття гніву, досади?
21. Чи довго ви співчуваєте горю інших людей?
22. Чи можна сказати, що Ви ставитесь до людей скоріш недовірливо, насторожено, ніж довірливо?
23. Чи вдається Вам відволіктися від пригноблених проблем, щоб не думати про них постійно?
24. Чи здійснюєте Ви імпульсивні, несподівані вчинки?

Обробка результатів:

Підрахуйте кількість позитивних відповідей на питання: 1, 2, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23 і кількість негативних відповідей на питання 3, 5, 7, 13, 18, 20, 22, 24. Складіть ці два показники.

– До 12 балів: перша стадія розвитку такту. Такт нестійкий, його виховний вплив ще не має глибокої педагогічної ефективності. (низький рівень)

- 13–16 балів: друга стадія розвитку такту. Значних порушень не виявляється. Але педагогу не вистачає педагогічної знахідливості у реагуванні на різні ситуації, які потребують тонкого втручання. (достатній рівень)*
- 17–20 балів: Третя стадія розвитку такту. Такт стає стійким педагогічним вмінням вихователя. Діловий контакт з дітьми встановлюється легше, ніж психологічний. (достатній рівень)*
- 21–24 бали: Четверта стадія розвитку такту. Такт стає звичкою, стійкою особистісною якістю педагога. (високий рівень)*

Аналіз вивчення стану означеної проблеми дозволяє виділити окремі недоліки: застарілі традиційні методики і технології призвели до низької мотивації навчання студентів, вияву педагогічних цінностей, відсутності взаємодії та співпраці в системі «викладач-студент» на аудиторних заняттях. Викладачі, проводячи заняття, надають перевагу репродуктивним формам роботи, коли студент є лише виконавцем й об'єктом навчання. Таким чином, ми переконалися в необхідності розробки методики навчальної роботи з метою усунення виявлених недоліків щодо формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.

3. Система роботи з формування у студентів готовності до виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку

Реалізація методики формування готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників відбувається в декілька етапів: інформаційно-пізнавальний; технологічно-діяльнісний, творчо-коректувальний.

Для кожного етапу визначається певний час, необхідний для реалізації його цілей. Як правило, вони співпадають з курсами навчання студентів у вищому закладі освіти і розраховані на чотири навчальні роки. Послідовність етапів в методиці визначена з урахуванням необхідних педагогічних умов. Ми вважаємо, що формування всіх компонентів готовності до виховної діяльності, зокрема до виховання відповідальності дітей в дошкільному навчальному закладі, не може відбуватися миттєво та без належної підготовки. Тому послідовно, на кожному етапі, викладач повинен формувати різні показники того чи іншого структурного компонента.

I етап – інформаційно-пізнавальний. На цьому етапі реалізується перша умова формування готовності до виховання відповідальності в старших дошкільників, а саме: *організація навчально-виховного процесу у вищому закладі освіти на принципах педагогічної взаємодії та співробітництва.*

Інформаційно-пізнавальний етап викладач повинен розпочати упроваджувати на I – II курсах, коли у студентів відбувається адаптаційний період щодо перебування у стінах вищого навчального закладу, усвідомлення значущості і відповідальності професії вихователя дошкільного закладу. Метою є створення атмосфери позитивної взаємодії і працездатності, яка буде суттєво сприяти підвищенню мотиваційного компонента формування готовності до виховання відповідальності в дошкільників. На рівні когнітивного компонента формування готовності майбутніх вихователів до ви-

ховання відповідальності здійснюється визначення, разом із студентами, знань про становлення особистості дитини в дошкільні роки, набуття нею життєвої компетентності, розвиток базових якостей, зокрема й відповідальності. Формування операційного компонента на цьому етапі відбувається з опорою на особистий досвід студентів із проблеми занять. У процесі взаємодії та співробітництва викладача зі студентами формується особистісний компонент готовності до виховання відповідальності в дитей.

На заняттях з навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності», ми вважаємо, за потрібне зупинитися на таких аспектах педагогічної діяльності вихователя, які підвищили б мотивацію студентів до обраної професії: сприятливі умови праці для самореалізації та самоствердження як особистості, вияв творчої ініціативи у побудові навчально-виховного процесу з дітьми, змога вільно обирати сучасні методи, прийоми, технології співпраці з дошкільниками, відчувати вдячність зі сторони батьків, громадськості за виховання молодших поколінь нашої країни. Доречним є обговорення питань: якими знаннями, уміннями має володіти сучасний вихователь, які особистісні якості є пріоритетними у здійсненні взаємодії педагога з дітьми, чому професія вихователя є дуже відповідальною. З цією метою пропонується така тематика занять: «Вихователь очима дітей», «Особливості професії та сучасні вимоги до особистості вихователя», «Відповідальний вихователь – відповідальна дитина».

На цьому етапі ефективним засобом реалізації умови, яка забезпечить сформованість готовності студентів до виховання відповідальності, є введення психолого-педагогічних тренінгових вправ. Наприклад,

1. Тренінгова вправа «Розуміння поняття «відповідальність» та необхідності його виховання у дітей»

Студентам надається можливість розширити вислів, тобто між ключовими словами необхідно в логічній послідовності вста-

вити пов'язані між собою слова: «виховання» – ... – «відповідальність» – ... – «старші дошкільники».

2. Тренінгова вправа «Мотивація»

Продовжте висловлення «Мені цікаво буде дізнатися про виховання відповідальності у старших дошкільників, тому що ...»

3. Тренінгова вправа «Снігова куля»

Учасники ланцюжком по черзі закінчують речення «Відповідальність – це ...». Викладач підсумовує вислови, наголошує на багатofакторності особистісного сприйняття цього поняття.

4. Тренінгова вправа «Стежина відповідальності»

Викладач говорить студентам: «Уявіть, що ви підіймаєтесь по стежині Відповідальності. Опишіть свою подорож цією стежкою й наmalойте її. Яких знань, навичок треба набути, щоб піднятися на гору Відповідальності особистості дошкільника? »

Запитання для обговорення:

– Як ви думаєте, чому ми описували подорож по стежині відповідальності?

– Які висновки ви зробили?

На II та III курсах у студентів поглиблюються знання та уміння щодо виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.

Засобами подальшої реалізації змісту першого етапу виступає також упровадження міжпредметних зв'язків з дисциплінами психолого-педагогічного циклу; розробка і проведення лекційних, семінарських, практичних занять та самостійної роботи студентів.

Для отримання теоретичних знань з проблеми виховання відповідальності у дітей поряд з основними питаннями дисциплін, які вивчаються студентами за спеціальністю «Дошкільне виховання» – «Загальна педагогіка», «Дошкільна педагогіка», – ми пропонуємо

ввести лекції ознайомлювального характеру, де розглядатимуться такі питання:

1. Відповідальність – базова якість особистості дошкільника.

2. Місце відповідальності в контексті формування життєвої компетентності особистості дитини.

3. Кваліфікаційні вимоги до вихователів щодо виховання відповідальної особистості.

У процесі вивчення курсу «Психологія дитяча» ми рекомендуємо розглянути такі питання:

1. Емоційні стани відповідальної особистості.

2. Формування соціальних та моральних почуттів у дошкільників.

3. Відповідальна поведінка та шляхи її становлення.

Логічним продовженням формування у студентів готовності до виховання відповідальності у старших дошкільників на кожному курсі виступає проведення педагогічної практики.

Розглянемо складові основного змісту педагогічної практики як засобу формування готовності до виховання відповідальності у старших дошкільників на I та II курсах навчання.

1. Ознайомлення з дошкільними навчальними закладами різних типів.

Мета: показати студентам дошкільні навчальні заклади різних типів; акцентувати увагу на нормативно-правове забезпечення установ; здійснити порівняльний аналіз щодо наповнюваності й комплектування дошкільних груп, їх розвивального середовища; розвивати мотиваційний аспект готовності до практичної діяльності; виховувати культуру спілкування.

2. Спостереження за організацією діяльності педагогів і дітей.

Мета: організувати відвідування студентами старших дошкільних груп у I та II половину дня з метою спостереження за окре-

ними елементами педагогічного процесу, спрямованого на виховання у дошкільників відповідальності.

3. Аналітична діяльність студентів з елементами дослідницької роботи.

Мета: навчити студентів проводити психолого-педагогічний аналіз навчально-виховного процесу щодо виховання відповідальності дітей; за допомогою емпіричних методів педагогічного дослідження з'ясувати стан відповідальних ставлень дітей.

4. Практична діяльність студентів.

Мета: залучати студентів до проведення з дітьми за планом і під наглядом вихователя окремих форм роботи, спрямованих на виховання відповідальності; розвивати педагогічне мислення, професійно-творчі здібності; виховувати інтерес до праці вихователя.

Базові знання та вміння з проблеми виховання відповідальності у дітей отримані студентами на перших трьох курсах ми вважаємо недостатніми, тому на IV курсі пропонуємо ввести додатковий спеціальний експериментальний спецкурс. Спецкурс «Виховання відповідальності у старших дошкільників» дає змогу узагальнити ті знання й навички, що студенти отримували при вивченні інших дисциплін психолого-педагогічного циклу, доповнити їх новими технологіями навчання, методами і прийомами педагогічної взаємодії, співробітництва та співтворчості. Завдяки цьому майбутні вихователі будуть мати змогу більш глибоко усвідомити значущість проблеми відповідальності. Залучення студентів до активної пізнавальної і практичної діяльності на заняттях допоможе сформувати основні компоненти готовності до виховання відповідальності в дітей.

Отже, на інформаційно-пізнавальному етапі у майбутніх вихователів сформується уявлення про інтегративну якість особистості дошкільника – відповідальність; поглибляться знання про її виховання в дошкільному віці. Завдяки демократичному стилю педагогічної взаємодії та співробітництва між викладачем і студентами буде створена атмосфера позитивної співпраці.

II етап – технологічно-діяльнісний. Цей етап спрямований на реалізацію другої умови формування готовності до виховання відповідальності у старших дошкільників – *упровадження імітаційно-ігрового підходу в навчанні студентів вмінню здійснювати виховання відповідальної особистості з метою забезпечення процесу професійного становлення особистості вихователя.*

Метою технологічно-діяльнісного етапу є формування підвищеного рівня структурних компонентів готовності студентів до виховання відповідальності у старших дошкільників. Завдяки активізації позиції студентів здійснюється інтерес до досліджуваної проблеми. Запропоновані ігрові та імітаційні технології дозволять студентам проаналізувати особливості своєї мотиваційної сфери, загострять потребу до співпраці у взаємодії «викладач – студент», «студент – студент», окрім того, сприятимуть формуванню уявлення про власні потреби й мотиви професійної діяльності в дошкільному навчальному закладі.

На цьому етапі відбувається формування когнітивного компонента, який полягає у пізнанні технології на практичному рівні: студенти повинні знаходити оптимальні рішення на поставлені завдання чи використовувати відповідні теоретичні знання при обговорюванні, програванні ситуацій, наводити приклади з особистого досвіду. Відбувається входження в інтенсивне, цілісне осмислення отриманих знань. На практичних заняттях інтерактивні форми спільної діяльності студентів і викладача сприяють збагаченню ерудиції, змістових операцій, які забезпечать становлення операційного компонента готовності.

Студенти повинні опанувати методику виховання відповідальності в дошкільників, що ґрунтується на особистісно-орієнтованому підході. Кожне заняття має на меті якнайглибше розглянути і проаналізувати теоретичні питання. Саме навчальна діяльність на другому етапі допоможе поглибити технологічну підготовку майбутніх спеціалістів, перетворити знання на уміння. У студентів виникає можливість розкрити особливості своїх особистіс-

них якостей і здібностей, на основі результатів активної діяльності проаналізувати власні знання й уміння, емоції та почуття в різних ситуаціях. Усе це буде сприяти формуванню особистісного компонента готовності до виховання відповідальності у дітей-дошкільників.

Засобами реалізації змісту другого етапу виступають розробка та впровадження інтерактивних методів і форм навчання, які треба використовувати на семінарсько-практичних заняттях експериментального курсу «Виховання відповідальності у старших дошкільників» та базуються на імітаційно-ігровому підході.

Використання імітаційно-ігрової технології надасть можливість студентам усвідомити значущість виховання відповідальності особистості дошкільника, розглянути способи емпатійно-особистісної взаємодії вихователя з дітьми, стимулювати потребу у постійному удосконаленні своєї особистості.

III етап – творчо-коректувальний. Умовами реалізації цього етапу стали *створення психологічного комфорту, забезпечення ситуації успіху, свободи вибору* що сприяють формуванню та розвитку професійних якостей і властивостей педагога.

Метою творчо-коректувального етапу є демонстрація високих рівнів усіх структурних компонентів професійної готовності студентів до виховання відповідальності у старших дошкільників, одержання зворотного зв'язку про враження від навчальної діяльності. Викладач повинен здійснювати формування, розвиток і корекцію властивостей особистості студента. На цьому етапі пропонується можливість засвоїти та продемонструвати сучасні форми діяльності викладача зі студентами. Завдання передбачають поглиблення змін у всіх компонентах структури готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності в дітей старшого дошкільного віку, підвищення впевненості студентів у своїх силах, стимулювання вияву творчого потенціалу майбутніх фахівців. Тим самим студенти в змозі дати оцінку якості своєї компетентності з

окресленої проблеми. У процесі групової взаємодії, що включає вияв позитивної мотивації на успіх у спільній діяльності, у прагненні до означеної мети, відбувається формування мотиваційного компонента – закріплення умінь розпізнавання власних спрямувань і мотивів професійної діяльності. На когнітивному рівні відпрацьовуються вміння усвідомлювати й демонструвати готовність до виховання відповідальності у дітей. Студенти повинні самостійно рефлексувати власні вияви рівнів структурних компонентів готовності. Відбувається закріплення умінь проектувати різні форми й методи виховання відповідальності у дошкільнят, уміння організувати свою подальшу професійну діяльність.

Засобами реалізації III етапу формування готовності майбутніх фахівців до виховання відповідальності у дітей є лабораторні заняття спецкурсу «Виховання відповідальності у старших дошкільників» та виконання практичних, дослідно-пошукових завдань під час виробничої практики.

Під час лабораторних занять студенти складають міні-проекти роботи з дітьми, що мають можливість передбачати, самостійно будувати і коректувати майбутню професійну діяльність. У ході складання проектів студентам пропонується вільний вибір найбільш ефективних тем, посібників, програм у його здійсненні.

Викладачем пропонується алгоритм складання студентами індивідуального плану роботи з підготовки і реалізації проекту:

1. Визначення актуальності та проблемності проекту.
2. Індивідуальні консультації з викладачем за темою проекту.
3. Пошук у науковій і навчально-методичній літературі інформації, яка стосується проблеми проекту.
4. Моделювання проекту.
5. Створення умов для реалізації кожного етапу проектної діяльності (середовище, матеріал, обладнання тощо).
6. Складання конспектів з різних видів діяльності з дітьми, яка буде відбуватися у ході реалізації проекту.
7. Захист проекту.

Таким чином, для ефективної реалізації проекту студентам пропонується створити власне Портфоліо проекту. Основними його компонентами є: допоміжні матеріали (друковані та відео-, аудіо-, фотоматеріали, Internet-ресурси), дидактичні матеріали (тести, діаграми різних типів, анкети), методичний комплекс (план проекту, презентація майбутнього вихователя), продукція видів дитячої діяльності (дитячі твори, малюнки, поробки, мистецька творчість, ігри).

Під час виробничої практики на IV курсі студенти здійснюють поряд із практичною і дослідно-пошукову діяльність.

1. Спостереження за перебуванням дітей у групі.

Мета: організувати відвідування студентами старших дошкільних груп з метою спостереження за діяльністю, поведінкою і взаєминами дітей та визначення рівня сформованості компонентів відповідальності у дошкільників.

2. Складання конспектів:

- ігрових проблемних ситуацій;
- бесіди;
- трудової діяльності;
- продуктивної колективної діяльності.

3. Проведення педагогічного процесу.

Впровадження міні-проектів з різних сфер дитячої життєдіяльності забезпечило вирішення важливих завдань, які сприяють формуванню відповідального ставлення дошкільників до себе та довкілля.

На нашу думку, розкритий зміст практики допоможе у вирішенні таких завдань: виявленні сутності та змісту відповідальності дітей старшого дошкільного віку, усвідомленні значущості виховання цієї базової якості особистості; формуванні професійної спрямованості студентів на проведення процесу виховання відповідальності; засвоєння методики виховання відповідальності.

Таким чином, ми визначили модель формування готовності студентів до виховання відповідальності, у якій виокремили поетапність запровадження методики роботи зі студентами. На кожному з етапів: інформаційно-пізнавальному, технологічно-діяльнісному та творчо-коректувальному, рекомендується створювати відповідні педагогічні умови. Впровадження спецкурсу «Виховання відповідальності у старших дошкільників», використання інтерактивних форм і методів роботи, а також структурування змісту педагогічної практики, на нашу думку сприятиме підвищенню професійного потенціалу майбутніх вихователів.

4. Спецкурс «Виховання відповідальності у старших дошкільників»

РОБОЧА ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ
«Виховання відповідальності у старших дошкільників»
для студентів вищих навчальних педагогічних закладів
за спеціальністю 6.01.01.01 «Дошкільне виховання»

*Структура програми спецкурсу
«Виховання відповідальності у старших дошкільників»
(за вимогами ECTS)*

Загальна характеристика навчальної дисципліни		Напрям, освітньо-кваліфікаційний рівень	Структура навчальної дисципліни	
<i>Семестр</i>	<i>VIII</i>	<i>01.01 Педагогічна освіта бакалавр</i>	<i>Лекції</i>	<i>12 год.</i>
<i>Кількість кредитів ECTS</i>	<i>1</i>		<i>Семінарські, практичні</i>	<i>8 год.</i>
<i>Змістових модулів</i>	<i>2</i>		<i>Лабораторні</i>	<i>6 год.</i>
<i>Загальна кількість годин</i>	<i>54</i>		<i>Самостійна робота</i>	<i>28 год.</i>
<i>Аудиторних годин</i>	<i>26</i>			<i>54 год.</i>
<i>Тижневих годин</i>	<i>2</i>			
<i>Вид контролю</i>	<i>Атестація</i>			

I. Пояснювальна записка.

Модернізація дошкільної освіти передбачає оновлення підходів до виховання дошкільників, їх особистісного зростання. Ця проблема є у полі зору багатьох провідних науковців дошкільної педагогіки та психології (Л. В. Артемова, А. М. Богуш, О. Л. Кононко, В. У. Кузьменко, С. Є. Кулачківська, Т. О. Піроженко, Т. І. Поніманська, Ю. О. Приходько та ін.). Але становлення дитини як самодостатньої особистості неможливе без формування базових особистісних якостей, зокрема відповідальності, що визначено Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні.

Готовність до роботи в нових умовах потребує від вихователя сучасного дошкільного закладу високого рівня дослідницької активності, пошуку шляхів професійного самовдосконалення, чітко

сформованої власної педагогічної позиції, а також вироблення вміння розбиратися та впроваджувати в практику роботи пропонувані програми з дошкільної освіти. Майбутнім вихователям необхідно бути, окрім того, готовими до виховання відповідальності, яка є однією із найважливіших інтегративних якостей дітей дошкільного віку у формуванні життєвої компетентності.

Спеціальний курс «Виховання відповідальності у старших дошкільників» розроблений з метою оновлення дошкільної освіти й забезпечення готовності майбутніх вихователів до виховання відповідальності у старших дошкільників. Курс дає змогу узагальнити ті знання і навички, що студенти отримували під час вивчення інших дисциплін психолого-педагогічного циклу, а також доповнити їх новими технологіями навчання, методами і прийомами педагогічної взаємодії, співробітництва й співтворчості, завдяки яким майбутні вихователі будуть мати змогу більш глибоко усвідомити значущість цієї проблеми. Залучення студентів до активної пізнавальної і практичної діяльності на заняттях надасть можливість сформувати основні компоненти готовності до виховання відповідальності у дітей.

Мета даного спецкурсу – сформувати готовність майбутніх вихователів до виховання відповідальності у дитини старшого дошкільного віку.

Завдання спецкурсу:

–поглибити одержані студентами в навчальному курсі «Дошкільна педагогіка» знання про особливості особистісного зростання дітей дошкільного віку й виховання їх соціальних якостей;

–розширити і вдосконалити знання про відповідальність як інтегративну особистісну якість старшого дошкільника;

–допомогти оволодіти методами і прийомами виховання відповідальних ставлень дітей у процесі життєдіяльності;

При вивченні вказаного спецкурсу студенти повинні знати:

–теоретичні засади навчальної дисципліни, основні поняття й категорії відповідальності;

— філософські, психолого-педагогічні підходи до питання відповідальності як соціальної характеристики особистості;

— види, зміст і структурні компоненти відповідальності дошкільника;

— основні сфери життєдіяльності й види діяльності, що забезпечують формування відповідальних ставлень у старших дошкільників.

На основі цих знань у майбутніх фахівців повинні бути сформовані такі уміння:

— застосовувати теоретичні знання спецкурсу в практичній діяльності;

— визначати відповідальність особисто життєдіяльності дитини в колективі;

— створювати умови з метою стимулювання проявів відповідальних ставлень у дітей;

— аналізувати різні види дитячої діяльності з огляду виховних можливостей для формування відповідальної особистості;

— застосовувати особистісно-орієнтовані технології виховання відповідальності в практичній діяльності.

Даний спецкурс розрахований на 54 години: на лекції відводиться 12 год., семінарсько-практичні заняття – 8 год., лабораторні заняття – 6 год., самостійна робота студентів – 28 год.

Теми лекційного курсу розкривають теоретичні засади категорії «відповідальність», висвітлюють специфіку видів, змісту і компонентної структури цієї інтегративної якості; розкривають місце відповідальності у формуванні життєвої компетентності дошкільника.

Семінарсько-практичні заняття передбачають поглиблене і більш детальне вивчення різних тем курсу. Під час навчання, завдяки застосуванню імітаційно-ігрових форм і методів навчання, майбутні фахівці аналізують, усвідомлюють значення цієї проблеми, виступають з проектами й методичними розробками.

Вивчення спецкурсу передбачає активну самостійну роботу студентів. Вона полягає в заохоченні до опрацювання різноманітної фахової наукової, методичної літератури, підготовці майбутнім вихователем розробок із заданих тем, дослідження власного особистісного досвіду, узагальненні педагогічного досвіду вихователів.

II. Тематичний план.

(орієнтовний розподіл годин за темами спецкурсу)

№	Назва модулів і тем	Всього годин	Всього аудиторних	Аудиторні заняття			Самостійна робота
				Лекції	Семинари, практичні	Лабораторні	
	I Модуль. Теоретичні основи відповідальності як важливої характеристики особистості.	22	12	6	4	2	10
1.	Відповідальність – показник соціально зрілої особистості.			2	1	1	4
2.	Місце відповідальності у становленні особистості дошкільника.			2	1	1	4
3.	Компонентна структура відповідальності дошкільника.			2	2		2
	II Модуль. Особливості виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.	32	14	6	4	4	18
4.	Сфери життєдіяльності виховання відповідальних ставлень дітей.			2	2		6
5.	Види дитячої діяльності і відповідальність.			2	2	2	6
6.	Технологія виховання відповідальності у старших дошкільників.			2		2	6
	Всього годин	54	26	12	8	6	28

III. Зміст програми

Модуль I. Теоретичні основи відповідальності як важливої характеристики особистості (20 год.)

Тема 1. Відповідальність –

показник соціально зрілої особистості (6 год.)

Сутнісні характеристики категорії «відповідальність». Дослідження категорії «відповідальність» у філософському, етичному й соціальному напрямках.

Зміст і види відповідальності: соціальна, моральна, політична, правова, громадянська.

Психолого-педагогічна наука про відповідальність особистості. Погляди вітчизняних психологів на розвиток відповідальності у дітей (К. Абульханова-Славська, І. Бех, О. Кононко, М. Левківський, К. Муздибаєв та ін.).

Шляхи формування відповідальності дитини в педагогічній спадщині українських педагогів (А. Макаренко, С. Русова, В.Сухомлинський).

Тема 2. Місце відповідальності

у становленні особистості дошкільника (8 год.)

Завдання й зміст нормативно-правових і законодавчих документів щодо виховання відповідальності у дітей дошкільного віку.

Проблеми виховання відповідальної особистості дошкільника в доробках науковців з дошкільної педагогіки і психології (З. Борисова, О. Кононко, С. Кулачківська, Т. Поніманська, Т. Фасолько та ін.).

Розмежування понять «почуття відповідальності», «відповідальні ставлення», «відповідальна поведінка» та «відповідальна діяльність» дошкільника.

Формування життєвої компетентності дошкільника й відповідальність як базова якість.

Тема 3. Компонентна структура відповідальності дошкільника (6 год.)

Визначення відповідальності як багатокомпонентної, інтегративної якості особистості.

Пізнавально-світоглядний компонент відповідальності дитини. Емоції та мотиви у структурі відповідальності дошкільника. Зміст діяльнісно-поведінкової складової відповідальності.

Особистісний компонент відповідальності. Взаємозв'язок відповідальності з іншими базовими якостями: ініціативність, обов'язок, незалежність, самостійність.

Готовність вихователя до виховання відповідальності у дітей: структура, зміст, показники.

Модуль II. Особливості виховання відповідальності у дітей старшого дошкільного віку (34 год.)

Тема 4. Сфери життєдіяльності виховання відповідальних ставлень дітей (10 год.)

Відображення змісту виховних можливостей виховання відповідальності у дітей у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Виховання відповідального ставлення до природи (екологічна відповідальність) за сферою «Природа». Формування відповідального ставлення до свого народу, мови, культури (громадянська відповідальність) за сферою «Культура». Виховання відповідального ставлення до рідних, близьких людей, однолітків (моральна відповідальність) за сферою «Люди». Виховання відповідального ставлення до своїх вчинків, дій, поведінки, до себе і до соціуму (соціальна відповідальність) за сферою «Я сам».

Тема 5. Види дитячої діяльності і відповідальність (12 год.)

Виховний потенціал гри у формуванні відповідальності дітей. Використання посильної праці як стимулу до виявів відповідальності. Виховання відповідальності засобами спілкування з дітьми

у повсякденні. Місце відповідального ставлення до навчання як передумова формування готовності дитини до школи.

Тема 6. Технологія виховання відповідальності

у старших дошкільників (12 год.)

Поняття «технологія» у педагогічній науці. Особистісно-орієнтовані технології у здійсненні виховання відповідальності у дітей.

Технологія поетапного здійснення навчально-виховного процесу в дошкільному закладі. Метод проектів у вихованні відповідальності дошкільників.

Тематика самостійної роботи студентів зі спецкурсу:

1. Відповідальність як складова соціалізації дитини в дошкільному навчальному закладі.
2. Психолого-педагогічні умови виховання відповідальності у дітей.
3. Відповідальне ставлення до навчання як передумова шкільної зрілості старшого дошкільника.
4. Виконавська та ініціативна відповідальність дошкільника.
5. А. Макаренко і В. Сухомлинський про відповідальність особистості.
6. Прояви колективної і особистісної відповідальності в дошкільному віці.
7. Інтеграція навчально-виховного процесу в дошкільному закладі як основа виховання відповідальності.

Коментар до проведення лекційних занять

Тема 1. Відповідальність –

показник соціально зрілої особистості

Мета: досягти засвоєння студентами понятійно-термінологічного апарату щодо змісту категорії «відповідальність»; розкрити сутність цього поняття в гуманітарних науках.

План

- 1.«Дошкільник – соціально зріла особистість?»
- 2.Генезис поняття «відповідальність» в гуманітарних науках.
- 3.Сутність і зміст відповідальності як інтегративної якості.
- 4.Види відповідальності.
- 5.Структурні компоненти відповідальності.

На початку розкриття теми лекції студентам пропонується вправа «Хвилина роздумів», що стимулювала б інтерес до вивчення проблеми. Майбутні фахівці повинні відповісти на запитання: «Яка особистість вважається соціально зрілою? Чи в дошкільному дитинстві ми можемо назвати дитину соціально зрілою особистістю?». Потім підводиться підсумок, узагальнюючи роздуми студентів про те, що відповідальність – це характеристика, яка є базисом розвитку соціально зрілої особистості. Л.Кондрашова зазначає, що зріла особистість не означає, що доросла, а та, що має сукупність якостей, які забезпечують успішність соціалізації особистості. А.Реан також вказує, що саме така характеристика як відповідальність відрізняє соціально зрілу від соціально незрілої особистості.

Викладач приділяє особливу увагу ознайомленню з навчальним курсом шляхом співвідношення пропонованої теорії та суб'єктивного досвіду студента, актуалізуючи знання студентів у бесіді: «Чи доводилося Вам у своєму житті чути про різні види відповідальності? Які Ви маєте уявлення, наприклад, про правову, політичну або моральну відповідальність?» тощо. Визначивши рівень обізнаності, викладач переходить до викладу основного змісту цього питання. Студенти пізнають, у чому полягає різниця між соціальною й моральною відповідальністю. Вони усвідомлюють, що соціальна відповідальність значно ширше поняття, ніж моральна, хоча у науковій думці вони тісно взаємопов'язані. Майбутні вихователі ознайомлюються з поглядами вітчизняних психологів і педагогів на розвиток відповідальності у дітей.

Тема 2. Місце відповідальності у становленні особистості дошкільника

Мета: розкрити завдання і зміст нормативно-законодавчих документів з питань дошкільної освіти щодо виховання відповідальності в дітей; дати характеристику стану сучасних досліджень з дошкільної педагогіки і психології з проблем виховання відповідальної особистості дошкільника; розглянути відповідальність у контексті формування життєвої компетентності дошкільника та розкрити сутність понять «почуття відповідальності», «відповідальні ставлення», «відповідальна поведінка», «відповідальна діяльність» дошкільника.

План

1. Місце відповідальності в законодавчо-нормативних та програмних документах з дошкільної освіти.
2. Відповідальність як базова характеристика дошкільника.
3. Розрізнення понять «почуття відповідальності» і «відповідальне ставлення».
4. Відповідальна діяльність та поведінка дошкільника.

Майбутні вихователі, вивчаючи законодавчо-нормативну базу дошкільної освіти (Закон України «Про дошкільну освіту», Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Програми виховання й навчання дітей дошкільного віку), повинні усвідомити значущість проблеми виховання відповідальності в дітей.

Студенти опрацьовують наукові концепції, у яких подаються різні погляди на відповідальності як обов'язкову базову характеристику дитини-дошкільника. При цьому вони повинні зрозуміти неоднозначність визначення змісту основної дефініції. Ознайомлюючись із поглядами З. Борисової, Г. Беленької, М. Машовець, студенти дізнаються, що така діяльність дітей, як чергування, є за своїм характером однією із форм вияву відповідальності, бо через чергування дитина усвідомлює почуття відповідальності за якість вико-

наної роботи перед вихователем й однолітками. Майбутні вихователі ознайомлюються з позицією О. Кононко, яка визнає, що старший дошкільник може самостійно покладати на себе зобов'язання перед іншими людьми або перед чимось і гідно виконувати, усвідомлюючи їх цінність, тому відповідальність у даному віці повинна розглядатися як морально-етичний регулятор міжлюдських стосунків, стимулятор активної діяльності, запорука продуктивного життя [39].

Автор іншої позиції Т. Фасолько вважає, що відповідальність щодо дітей дошкільного віку повинна бути представлена у вигляді моральної норми і конкретизована в правилах поведінки в ситуаціях морального змісту. Крім того, студенти аналізують сутність відповідальності дошкільника за С. Кулачківською (визначає її мірою самостійності дитини, правом вибору та самостійного прийняття рішень і завжди пов'язана зі здатністю до вольових зусиль) та Т. Поніманською (підводить до висновку, що вищим виявом свідомої дисциплінованості дошкільника є відповідальна поведінка). Вона полягає в тому, що дитина спроможна самостійно встановлювати та виконувати вимоги, норми поведінки й діяльності.

У процесі опрацювання цієї теми студентам також слід звернути увагу на розрізнення понять «почуття відповідальності», «відповідальні ставлення», «відповідальна поведінка» та «відповідальна діяльність» дошкільника. Студенти повинні засвоїти, що дефініцію «відповідальність» деякі вчені вживають і в значенні «почуття», і у значенні «якість». Ототожнюючи ці поняття, студенти мають зрозуміти, що «почуття» – це своєрідна форма відображення людиною дійсності, тобто різноманітні її переживання, емоційні стани [32, с. 257]. Під «якістю особистості» розуміють стійку особливість поведінки індивіду, яка може повторюватися в різних ситуаціях [44, с. 759]. Тому коли відповідальність розглядають як якість особистості, то мова йде про її виховання, а коли про почуття відповідальності, то мається на увазі формування почуттів особистості. Проте, слід зазначити, що без почуттів (емоцій) таку якість, як відповідальність особистості, не можна ні виховати, ні розвинути.

Відповідальність у розумінні особистісної якості – це стійка типова риса, а відповідальне ставлення – виявлення відповідальності у діяльності людини. Відповідальне ставлення виступає відповідною реакцією особистості на певні вимоги, дії, вчинки та є основним чинником виховання відповідальності як інтегративної особистісної якості.

Для того, щоб студенти змогли знайти спільне й окреме у визначеннях «відповідальна поведінка» і «відповідальна діяльність», потрібно, перш за все, дати точні тлумачення понять «поведінка» та «діяльність». Далі студенти роблять висновок, що поведінка формується при здійсненні будь-якої діяльності, тому ці два поняття взаємопов'язані, взаємодоповнюють один одного, але не є тотожними. Саме відповідальна поведінка може виявлятися у дитини у процесі діяльності (гри, праці, навчанні тощо). Якщо діяльність буде мати велике значення для соціуму або самої дитини, то і здійснення цієї діяльності буде відповідальним.

Тема 3. Компонентна структура відповідальності дошкільника

Мета: ознайомити студентів зі структурними компонентами відповідальності особистості старшого дошкільника; довести їх взаємозв'язок і взаємообумовленість.

План

1. Пізнавально-світоглядний компонент відповідальності дитини.
2. Емоційно-мотиваційний компонент.
3. Діяльнісно-поведінковий компонент.
4. Особистісний компонент відповідальності.
5. Взаємозв'язок відповідальності з іншими базовими якостями особистості.

На занятті студенти мають оволодіти знаннями про складові компоненти відповідальності. Майбутні вихователі дізнаються, що різні науковці (Н.Басюк, П.Дворов, М.Левківський, Н.Мінкіна, М.Савчин та ін.) виокремлюють такі структурні компоненти,

повною мірою характеризують цю якість у відповідному статусі людини (молодший школяр, старшокласник, студент, доросла людина). Аналізуючи компоненти, студенти усвідомлюють, ними виступають цілий ряд інших ознак і умінь особистості.

Розглядаючи властивості структури відповідальності старших дошкільників, студенти дізнаються про такі компоненти та їх показники:

– *пізнавально-світоглядний компонент*, який генерується в системі певних поглядів, переконань, морально-етичних норм і цінностей дошкільників та передбачає їхні знання про основні правила й норми поведінки в соціумі; розуміння того, що люди потребують уваги, поваги, захисту, турботи; розрізнення основних ознак відповідальності; пізнання й дослідження своїх дій, вчинків, слів; пізнання самого себе; уміння планувати свою діяльність самостійно, передбачаючи результат; аналіз причин змін у настрої, вчинків інших людей тощо;

– *емоційно-мотиваційний компонент* прогнозує задоволення дітей стосунками, які складаються, відчуття свободи у прийнятті рішень на радість оточення. Такі почуття, як емпатія, толерантність, радість успіху, співчуття, задоволення стосунками, що складаються з іншими людьми, допомагають дитині бути соціально компетентною, а звідси й відповідальною. Керування своїми власними почуттями приведе до самопокладання відповідальності особистості;

– *діяльнісно-поведінковий компонент* містить усвідомлення дитиною себе як учасника будь-яких соціальних подій; дії згідно з нормами соціально відповідальної поведінки. Цей компонент відповідальності виступає у значенні потреби у формуванні позитивних взаємовідносин, учить оцінювати результати поведінки й діяльності. У процесі будь-якої діяльності дитина набуває індивідуального досвіду, життєвої компетентності, що допомагає виявляти відповідальність стосовно себе і довкілля. Дошкільник спроможний розкрити в собі вміння творчо підходити до виконання завдань, наполегливо домагатися своєї мети;

– *особистісний компонент* спонукає дітей до саморозвитку, самопізнання, самоствердження. Завдяки йому дитина перебуває у стані самовладання відповідальності, що є вищим показником цієї якості. Особистісний компонент відповідальності містить у собі ставлення дитини до всього навколишнього світу й до самої себе.

Студенти повинні зрозуміти, що така структура характеризує відповідальність як важливу складову особистісного становлення дитини. Також майбутнім вихователям подаються відомості про взаємозв'язок відповідальності з іншими базовими якостями: ініціативністю, обов'язком, незалежністю, самостійністю. У решті-решт студенти повинні зрозуміти, що відповідальність виявляється не тільки в характері, але й у почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, у різних формах поведження особистості.

Тема 4. Сфери життєдіяльності дітей у вихованні відповідальних ставлень

Мета: розкрити зміст сфер Базового компонента дошкільної освіти в Україні, їх змістових ліній, що вказують на основні напрямки навчально-виховної роботи з дітьми, та основних показників досягнень й очікуваних результатів, яких діти повинні отримати впродовж дошкільного дитинства.

План

1. Виховання екологічної відповідальності у дітей у сфері «Природа».
2. Місце моральної відповідальності у життєдіяльності дитини у сфері «Люди».
3. Сфера «Культура» і громадянська відповідальність дошкільника.
4. Виховання соціальної відповідальності у сфері життєдіяльності «Я сам».

Студентам пропонується лекція проблемного характеру. Викладач на початку заняття ставить питання: «Чи у всіх сферах життєдіяльності дітей є відповідальність?»

тя дитини відбувається формування відповідальних ставлень до когось або до чогось?» Студенти мають змогу, враховуючи свій особистісний досвід при проходженні навчальної педагогічної практики та рівень засвоєння курсу «Дошкільна педагогіка», висловити власні міркування з цього питання. Така взаємодія забезпечує активну позицію студента у процесі засвоєння навчального матеріалу, водночас викладач своєчасно отримує інформацію про розуміння студентами проблеми лекції. Далі викладач пояснює, яким чином певна сфера життєдіяльності впливає на виховання відповідальності дошкільника. Наприклад, освоєння сфери Базового компоненту дошкільної освіти «Природа» сприяє усвідомленню дитиною себе як частки природи, формуванню почуття відповідальності за те, що відбувається у природному довкіллі внаслідок впливу людей.

У структурі відповідальної особистості активізуються, перш за все, такі компоненти, як екологічна спрямованість, що закріплюється на мотиваційно-емоційному рівні, обумовлюється потреба у відповідальній діяльності у природі. Викладач знову спонукає студентів до зворотного зв'язку, ставлячи запитання: «Яким чином у дитини буде формуватися відповідальне ставлення до природного оточення? Яка роль у цьому вихователя?» Викладач підводить студентів до того, що вихователь, надаючи знання про зв'язок людини з природою, не має зводити до сприйняття її як оточення, із якого можна мати користь: можливість жити, дихати, харчуватись. За таких умов буде виховуватися не відповідальне, а споживацьке ставлення до природи. Майбутні вихователі усвідомлюють, що дитина повинна пізнати і зрозуміти єдність людини з природою, усвідомити себе її часткою, бути готовою допомогти природі. Завдяки творчому спілкуванню з викладачем, студенти усвідомлюють особливості виховання відповідальності у старших дошкільників через вирішення ряду завдань:

- усвідомлення того, що кожна рослина і тварина мають право на життя;
- прийняття посильної участі у збереженні рослин своєї місцевості;

- усвідомлення того, що екологічний стан природного доквілля залежить від діяльності людини;
- формування вміння охороняти природу.

Тема 5. Види дитячої діяльності і відповідальність

Мета: розкрити роль різних видів діяльності, які організуються в дошкільному закладі, щодо виховання відповідальності.

План

1. Дитяча гра і виховання відповідальності.
2. Виховання відповідальності у трудовій діяльності.
3. Виховання відповідальних ставлень до навчання старших дошкільників.
4. Колективна діяльність як важлива передумова виховання відповідальності.

При вивченні цієї теми найголовніше інтегрувати навчальний матеріал із тими предметами психолого-педагогічного циклу, що вивчалися на попередніх курсах. Студенти глибше розкривають сутність понять «діяльність», «гра», «праця», «спілкування», «учіння», співвідносячи їх з виховними можливостями у формуванні відповідальності в дітей.

Студенти повинні усвідомити, що, організуючи трудову діяльність із дошкільниками, вони ставлять мету: працю для дітей не слід перетворювати на роботу, виконання певних обов'язків, покладених дорослими, за ретельне виконання яких дитина отримує похвалу. Праця має стати для дитини турботою про когось або про щось. Студентам пояснюється, що найголовніше, щоб дитина осмислила сутність своєї діяльності, бажала здійснити доручення самотужки, без нагадування і примусу. У такій взаємодії з вихователем дитина здійснює самопокладання відповідальності. Також студенти повинні зрозуміти, що у грі дитина відображає всі свої життєві враження й почуття. Вживаючись у певний образ (мама, виховательки, будівельника, лікаря, шофера тощо), вона переживає

різні соціальні й моральні почуття, зокрема й почуття відповідальності. Дитина, у якої сформовані ці якості, буде самостійно покладати на себе відповідальність за прийняту роль, за розгортання сюжету гри, за встановлення позитивних взаємин з однолітками.

Студенти у такий спосіб розуміють, що дитину не можна примусити гратися, бо саме від свободи вибору гри, ролей, сюжету, напарників дитина буде прагнути виконувати всі свої дії, вчинки згідно з ustalеними нормами – відповідально. Також розкривається значимість відповідальності на заняттях, при виконанні різноманітних навчальних завдань та у спілкуванні з однолітками й дорослим.

Тема 6. Технологія виховання відповідальності у старших дошкільників

Мета: забезпечити студентів знаннями щодо використання сучасних технологій, які виховуватимуть у дітей відповідальність як інтегративну якість особистості.

План

1. Поняття «технології» в психолого-педагогічній науці.
2. Технологія особистісно-орієнтованого спілкування з дітьми в дошкільному закладі.
3. Технологія поетапної організації педагогічного процесу з дошкільниками.
4. Метод проектів у роботі з дітьми.

По-перше, викладачу необхідно звернути увагу студентів на те, як подається поняття «технологія» у педагогічній науці. Тут стануть доречними дослідження І. Зязюна, Е. Лузіка, О. Падалки, О. Пехоти, С. Подмазіна, С. Сисоєвої та ін. Далі викладач звертає увагу на особистісно-орієнтовані технології у здійсненні виховання відповідальності у дітей в умовах дошкільного закладу. Сутність їх полягає у спрямованості на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на його вільне й відповідальне самовираження. Студенти ознайомлюються з технологіями особистісно-орієнтованого виховання І. Бега, К. Волинець, Т. Піроженко, Т. Фасолько.

4. Узагальнення, аналіз і систематизація отриманих знань, які діти набули впродовж попередніх етапів;

5. Творчий етап, метою якого виступає реалізація спільного творчого задуму;

6. Рефлексивно-оцінювальний дає можливість усвідомити набутий за попередні етапи досвід, порадити своїм і чужим результатам.

Всі розглянуті технології є інтеграційними, стимулюючими до прояву відповідальності у дошкільників.

Тематика практичних занять до спецкурсу «Виховання відповідальності у старших дошкільників»

Заняття № 1

Тема: «Відповідальність як соціальна характеристика розвитку особистості».

Мета: уточнити знання студентів про відповідальність як інтегративну якість особистості, розкрити сутність, структуру та зміст цього поняття. Розглянути сучасні дослідження з питань виховання відповідальної особистості дошкільника. Розкрити сутність понять «почуття відповідальності», «відповідальні ставлення», «відповідальна поведінка» та «відповідальна діяльність» дошкільника.

Імітаційно-ігрові технології

1. Дидактична гра-діалог «Два погляди на один факт».
2. Ділова гра «Відповідальність особистості дошкільника та її характеристики».

Питання для обговорення

1. Поняття відповідальності у науковій літературі, його сутність та зміст.
2. Погляди педагогів-класиків та сучасних науковців на виховання відповідальності дітей.
3. Поняття «почуття відповідальності», «відповідальні ставлення», «відповідальна поведінка» та «відповідальна діяльність» дошкільника.

Література

1. Бех І. Д. Відповідальність особистості як мета виховання / І. Д. Бех // Початкова школа. – 1994. – № 9–10. – С. 4–8.
2. Воспитание детей в старшей группе детского сада: пособие для воспитателя дет.сада / В. В. Гербова, Р. А. Иванкова, Р. Г. Казакова и др.; сост. Г. М. Лямина. – М. : Просвещение, 1984. – 288 с.
3. Горлова Н. А. Личностный подход в дошкольном образовании: стратегия и путь реализации / Н. А. Горлова. – М. : МГИУ, 2000. – 196 с.
4. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / під ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
5. Макаренко А. С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко ; сост. В. С. Хелемендик. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Малахов В. А. Этика: курс лекций: навч. Посібник / Віктор Аронович Малахов. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
7. Минкина Н. А. Воспитание ответственностью : учеб. пособие / Н. А. Минкина. – М. : Высш. шк., 1990. – 144 с.
8. Мишина Ю. Д. Ответственность взрослых за ответственность детей : учеб. пос. / Ю. Д. Мишина. – Новосибирск, 2000. – 204 с.
9. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Т. С. Фасолько. – К., 2000. – 18 с.

Заняття № 2

Тема: «Структура та зміст відповідальності у дітей передшкільного віку».

Мета: закріпити теоретичні знання студентів про структурні компоненти відповідальності дошкільника, сприяти усвідомленню готовності до виховання відповідальної особистості дошкільника. Розвивати нове педагогічне мислення, яке опирається на емпатійно-особистісну взаємодію педагога з дитиною. Формувати навички колективної виробітки рішень.

Імітаційно-ігрові технології

1. Ділова гра «Стили взаємодії вихователя з дітьми».
2. Дидактична гра: «Педагогічна подорож».

Питання для обговорення

1. Структурні компоненти відповідальності у дітей старшого дошкільного віку.
2. Структура та показники готовності майбутнього вихователя до виховання відповідальної особистості.
3. Взаємодія між вихователем і дітьми у вихованні відповідальних ставлень.

Література

1. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання / Ганна Володимирівна Беленька. – К. : Світлич, 2006. – 304 с. – (Б-ка журн. «Дошк. виховання»).
2. Волинець К. І. Інтеграція загально-педагогічної підготовки вихователів дошкільних закладів : навч. пос. / К. І. Волинець, І. С. Дмитрик, О. Я. Лобас. – К., 1995. – 45 с.
3. Воспитание детей в старшей группе детского сада : пособие для воспитателя дет. сада / В. В. Гербова, Р. А. Иванкова, Р. Г. Казакова и др. ; сост. Г. М. Лямина. – М. : Просвещение, 1984. – 288 с.
4. Горлова Н. А. Личностный подход в дошкольном образовании: стратегия и путь реализации / Н. А. Горлова. – М. : МГИУ, 2000. – 196 с.
5. Кондратенко Р. В. Різні підходи до визначення змісту та структури відповідальності // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / за ред. В. К. Буряка. – Вип. 12. – Кривий Ріг : КДПУ, 2005. – С. 190–198.
6. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / Олена Леонідівна Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
7. Кононко О. Л. Самостійність як чинник становлення моральної позиції в дошкільному дитинстві / О. Л. Кононко // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 12–24.
8. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. пос. для ВНЗ / Олена Леонідівна Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
9. Кулачківська С. Гуманістичний підхід до розвитку дітей / Світлана Кулачківська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 15–17.
10. Кулачковская С. Е. Развитие эмоциональных взаимоотношений между детьми и воспитателями в детском саду / С. Е. Кулачковская // Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду / под. ред. В. К. Котырло. – М. : Педагогика, 1987. – С. 70–92.

Заняття № 3

Тема: «Відповідальність дошкільників в різних сферах життєдіяльності».

Мета: показати роль різних сфер діяльності у формуванні відповідальності у дітей; удосконалити знання студентів про виховання різних видів відповідальності у старших дошкільників і вміння застосовувати їх на практиці; розвивати професійні здібності й потреби майбутніх педагогів у самореалізації; спонукати до творчого підходу в розгляді питання; стимулювати становлення професійної індивідуальності студентів.

Імітаційно-ігрові технології

1. Моделювання педагогічних ситуацій.

2. Ділова гра «Педагогічна рада».

Питання для обговорення

1. Основні види відповідальності особистості (соціальна, моральна, громадянська, екологічна).
2. Вплив сфер життєдіяльності дітей на формування відповідальних ставлень.
3. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні відповідальності у дітей.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. вид. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Буре Р. С. Воспитатель и дети : пособие для воспит. дошк. учреждений, студентов пед. колледжей и вузов, родителей дошкольников / Р. С. Буре, Л. Ф. Островская – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во «Ювента», 2001. – 176 с.
3. Воспитание детей в старшей группе детского сада : пособие для воспитателя дет. сада / В. В. Гербова, Р. А. Иванкова, Р. Г. Казакова и др.; сост. Г. М. Лямина. – М. : Просвещение, 1984. – 288 с.
4. Глухова Н. Екологізація як чинник формування гуманної особистості дитини / Наталя Глухова // Дошкільне виховання. – 1999. – № 11–12. – С. 10–11.
5. Горлова Н.А. Личностный подход в дошкольном образовании: стратегия и путь реализации / Н. А. Горлова. – М. : МГИУ, 2000. – 196 с.
6. Деятельность и взаимоотношения дошкольников / Под. ред. Т. А. Ретинной. – М. : Педагогика, 1987. – 192 с.
7. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / під. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред.журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
8. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Т. С. Фасолько. – К., 2000. – 18 с.

Заняття № 4.

Тема: «Планування педагогічного процесу щодо виховання відповідальності у старшого дошкільника».

Мета: розкрити логіку планування навчально-виховного процесу; сприяти оволодінню студентами різними підходами до складання конспектів роботи з дітьми; домогтися усвідомлення специфіки використання «методу проектів» у своїй діяльності».

Імітаційно-ігрові технології:

1. Ділова гра «Технології виховання відповідальності у дітей»

Питання для обговорення:

1. Форми, методи та прийоми виховання відповідальності у дошкільників.
2. Проектна діяльність у вихованні відповідальності.

Література

1. Евдокимова Е. Проект как мотивация к познанию / Е. Евдокимова // Дошкольное воспитание. – 2003. – № 3. – С. 20–24.
2. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / під. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
3. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / Олена Леонідівна Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
4. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. пос. для ВНЗ / Олена Леонідівна Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
5. Кононко О. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини / Олена Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 5. – С. 3–6.
6. Кулачківська С. Є. Гуманістична спрямованість педпроцесу в дошкільних навчальних закладах: впровадження інноваційних технологій / С. Є. Кулачківська, І. І. Карабаєва // Особистісні освітні технології в системі післядипломної педагогічної освіти : наук.-метод. зб. / за ред. М. М. Заброцького. – Житомир-Київ : ЖОШПО, 2005. – С. 171–177.
7. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку : досвід роботи сучасного дошкільного закладу / Тамара Олександрівна Піроженко. – Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2003. – 168 с.
8. Фасолько Т. Відповідальність – основа моральності / Тетяна Фасолько // Дошкільне виховання. – 1999. – № 9. – С. 9–11.

Імітаційно-ігрові технології

до практичних занять

Моделювання педагогічних ситуацій:

1. Вихователь І звертається до дитини: «Сашко, ти сьогодні черговий, тому повинен полити квіти, нагодувати папугу. Якщо ти не виконаєш свої обов'язки, то тим самим вчиниш погано, про тебе всі будуть говорити, що ти ледачий».

2. Вихователь II звертається до дітей: «Чия черга сьогодні бути черговим у куточку природи? Що ти сьогодні там робиш-меш? Чому? Чи потрібна тобі допомога в цьому, чи ти потурбуєшся про наших мешканців сам? »

Запитання: Хто з вихователів своїми діями та впливами на дитину буде спонукати її до відповідальності? Чому Ви так вважаєте?

Дидактична гра-діалог «Два погляди на один факт».

Запропонована дидактична гра допомагає розібратися в різних позиціях очами різних людей. Учасники діалогу діляться на дві підгрупи, кожна з яких визначає свою позицію. Власне, педагоги-прихильники традиційних методів і прийомів виховання стверджують: якщо дитині надати свободу вибору, то вона не стане відповідальною, а стане виявляти неслухняність, недисциплінованість. Вихователі-прихильники нових (інноваційних) методів і прийомів виховання стверджують, що чим у дитини більша свобода дій і виборів, тим вона буде гостріше відчувати відповідальність за свої дії, вчинки. Студенти висувають аргументи й контраргументи. Потім учасники обмінюються ролями і приводять протилежні доводи. Подібна ігрова тактика сприяє пошуку істинного рішення проблеми.

Ділова гра «Стилі взаємодії вихователя з дітьми».

Метою ділової гри «Стилі взаємодії вихователя з дітьми» є закріплення теоретичних знань студентів, усвідомлення значення виховання відповідальної особистості дошкільника, засвоєння навичок колективного вироблення рішень.

Академічна група розподіляється на три підгрупи:

- 1) студенти-ерудити;
- 2) студенти-опоненти;
- 3) студенти-рецензенти.

Група студентів-опонентів готує цікаві запитання студентам-ерудитам. Останні дають відповіді на запитання, а опоненти погоджуються чи не погоджуються з відповідями, аргументуючи чому.

Наприкінці гри рецензенти дають оцінку всім підгрупам. Ведучий підводить підсумок гри.

Наведемо деякі запитання студентів-опонентів:

– Що ви розумієте під термінами «дисциплінарно-авторитарний», «особистісно-орієнтований»?

– Яким, на ваш погляд, повинен бути стиль взаємодії вихователя й дітей?

– Як ви розумієте вислів «емпатійно-зорієнтована взаємодія вихователя й дітей»? Чи з усіма дітьми можна досягти такого зв'язку? Якщо ні, то чому?

– Яких ситуацій вихователю потрібно уникати, щоб дитина не виявляла безвідповідального ставлення до оточення?

– Чи можна сформулювати відповідальність у дошкільника? Чому?

Дидактична гра «Педагогічна подорож».

Дидактична гра спонукає студентів до розширення знань щодо визначення структури і змісту відповідальності дошкільників, формує в учасників навички логічного розмірковування й обґрунтованості суджень. Для проведення гри академічна група розподіляється на чотири команди. У кожній обирається організатор і «начальник станції». У чотирьох кутках аудиторії розставляються столи – «станції» з відповідними назвами: 1. «Світогляд і пізнання» (символізує світоглядно-пізнавальний компонент відповідальності дошкільника); 2. «Емоції та мотиви» (розкриває емоційно-мотиваційний компонент інтегральної якості особистості); 3. «Поведінка й діяльність» (відбиває поведінково-діяльнісний компонент відповідальності дошкільника); 4. «Я – особистість» (є символом особистісного компонента відповідальності дошкільника) (Рис. 2).

Нами запропоновані такі завдання для команд: розкрити кожний компонент структури відповідальності дошкільника; довести необхідність його формування в дитини; визначити показники того чи іншого компонента.

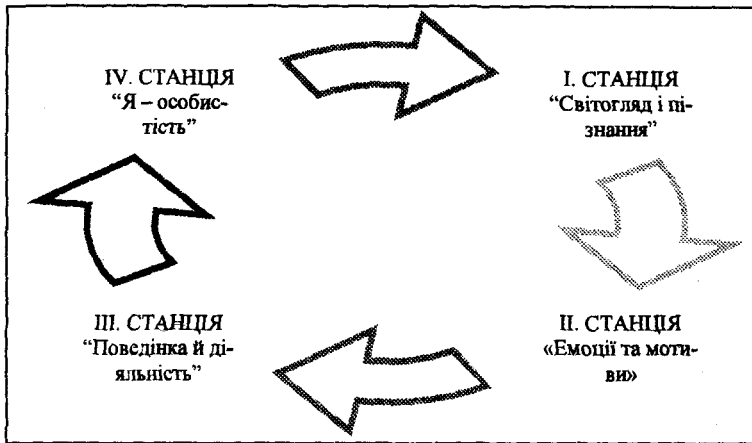

Рис. 2. Модель дидактичної гри «Педагогічна подорож»

У кожній команді є бланки, де вони занотовують залишкову відповідь і передають «начальникам станцій». Команда працює на «станції» 10 хвилин, потім переходить до наступної. Організатор бере активну участь у дискусії в межах команди, фіксує єдиний погляд на це питання. Після «подорожі» і зупинок на кожній станції «начальники станцій» разом із ведучим гри (викладачем) виставляють бали за правильні відповіді, готуються до підведення підсумку гри.

За кожну відповідь команда може отримати від 1 до 3 балів, де 1 бал – відповідь поверхова, не розкриває сутності питання, має багато зауважень; 2 бали – відповідь достатньо розкриває питання, проте містить незначні недоліки, відсутній творчий підхід до висвітлення питання; 3 бали – відповідь повна, логічно обгрунтована, цікава, помітний нестандартний підхід до вирішення питання.

Ділова педагогічна гра «Педагогічна рада».

Мета ділової гри:

– удосконалити знання студентів про виховання відповідальності у старших дошкільників і вміння застосовувати їх на практиці;

- розвивати професійні здібності й потреби майбутніх педагогів у самореалізації;
- спонукати до творчого підходу в розгляді питання;
- стимулювати становлення професійної індивідуальності студентів.

Структура ділової гри.

I етап – підготовчий:

- повідомлення мети, викладення правил й алгоритму виконання ігрових дій;
- поділ функцій і ролей між гравцями (студентами);
- визначення організаторів гри;
- підготовка реквізиту гри;
- підготовка завдань для гравців.

II етап – організаційний:

- визначення конкретного змісту виконання функцій гравців;
- проведення інструктажу щодо виконання ролей (завідувача дошкільного закладу, методиста, вихователів, батьків вихованців);
- організація ігрової команди учасників педради, рецензентів, експертів;
- вибір ватажків ігрових груп;
- розстановка учасників гри.

III етап – ігровий:

- 1) організаційний момент («Розминка»);
- 2) моделювання педагогічної ради (власне гра): виступ завідувача дошкільного закладу з проблеми педради; виступи вихователів з досвіду роботи щодо виховання у дітей відповідальних ставлень у різних сферах життєдіяльності; методист проводить дискусію з питань, що розглядаються; батьки аналізують роботу вихователів, наводять приклади сімейного виховання, ставлять вихователям запитання; педагоги розробляють рішення педагогічної ради.

3) Рецензенти аналізують правильність визначення мети заходу, згуртованість учасників гри, уміння реагувати на ігрові моменти гри, уміння обходити конфліктні ситуації.

4) Експерти оцінюють внесок кожного гравця у гру.

IV етап – заключний:

– підведення підсумків гри;

– оцінювання участі кожного студента у грі (Рис. 3).

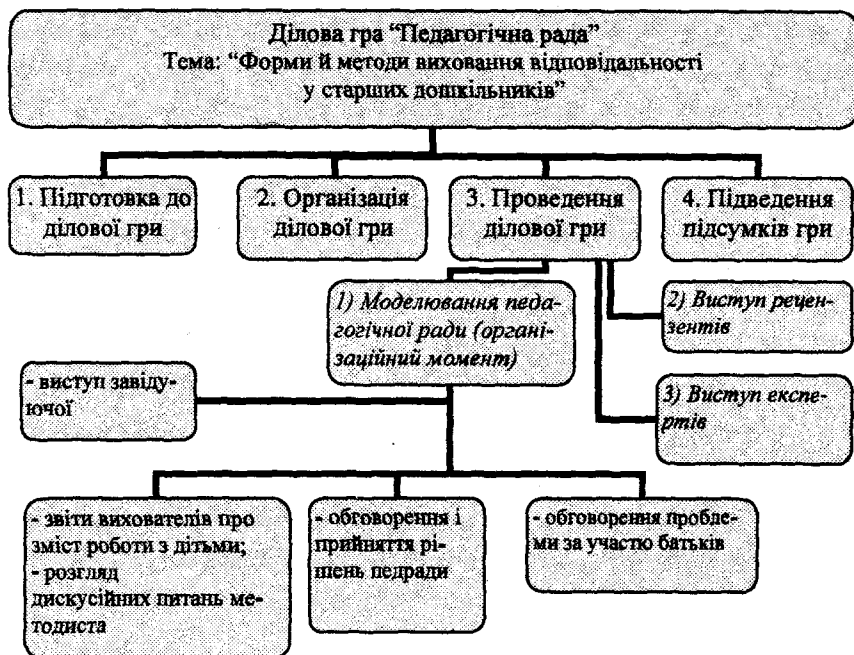

Рис. 3. Модель ділової гри «Педагогічна рада»

**План лабораторних занять до спецкурсу
«Виховання відповідальності у старших дошкільників»**

Заняття № 1

Тема: Контрольна робота.

Мета: перевірити якість засвоєння студентами розділу «Теоретичні основи відповідальності як важливої характеристики особистості».

**Тести перевірки знань студентів
зі спеціальності «Дошкільне виховання»**

з питань виховання відповідальності у дітей

І рівень (по 1 балу за кожну відповідь).

1. Хто з педагогів-класиків ототожнював поняття «відповідальність» – «громадянськість»?

- a) К. Д. Ушинський;
- b) А. С. Макаренко;
- c) В. О. Сухомлинський

2. В якій із програм виховання, навчання та розвитку дітей дошкільного віку є розділ «Базові якості особистості»?

- a) «Дитина»;
- b) «Дитина в дошкільні роки»;
- c) «Я у Світі»;
- d) «Малятко»

3. Відповідальна особистість – це особистість, яка:

- a) виконує те, що вимагає дорослий;
- b) усвідомлює свої права і обов'язки;
- c) має гарну поведінку

4. «Вміння співпереживати» – це особливість компонента відповідальності:

- a) світоглядно-пізнавального;
- b) мотиваційно-емоційного;
- c) діяльнісно-поведінкового;
- d) особистісного

5. Яка із категорій спонукає людину покладати на себе відповідальність:

- a) обов'язок;
- b) провина;
- c) свобода

6. Для виховання відповідальної особистості, ефективним в навчально-виховному процесі є:

- a) проведення занять з навчання відповідальної поведінки;
- b) вивчення з дітьми терміну «відповідальність»;
- c) вказування дитині на порушення дисципліни;
- d) показ особистим прикладом відповідальних ставлень до оточуючого;
- e) здійснення особистісно-орієнтованого підходу до виховання дошкільників

II рівень (по 2 бали за кожну відповідь).

1. Хто із українських вчених досліджував відповідальність як якість особистості дошкільника?
2. Як Ви розумієте поняття «самопокладання відповідальності»?
3. Які ознаки емпатійно-особистісної взаємодії педагога з дітьми?

III рівень (по 3 бали за кожну відповідь).

1. Кому із вчених належить це судження:

Відповідальність дитини-дошкільника визначається «мірою самостійності дитини, правом вибору та самостійного прийняття рішень і завжди пов'язана зі здатністю до вольових зусиль». Чи згодні із цим твердженням? Аргументуйте свою відповідь.

2. Одні вихователі стверджують: якщо дитині надати свободу вибору, то вона не стане відповідальною, а стане проявляти неслухняність, недисциплінованість. Інші вихователі стверджують: чим у дитини більша свобода дій та виборів, тим вона буде більше відчувати відповідальність за свої дії та вчинки.

Запитання: Яка Ваша точка зору з цього приводу. До яких міркувань Ви схиляєтесь?

Обробка результатів:

- 1) Більше 14 балів – високий рівень теоретичної готовності до виховання відповідальності у дітей;
- 2) Від 13 до 8 балів – середній рівень теоретичної готовності до виховання відповідальності у дітей;
- 3) Менше 8 балів – низький рівень теоретичної готовності до виховання відповідальності у дітей.

Заняття № 2

Тема: «Види дитячої діяльності у системі виховання відповідальності дошкільників».

Мета: сприяти усвідомленню студентами змісту педагогічної роботи в організації різних видів дитячої діяльності з метою використання відповідальних впливів на дитину; показати специфіку кожної діяльності у формуванні відповідальних ставлень дітей.

Дискусійні питання для обговорення:

1. Чи всі види дитячої діяльності спрямовані на виховання відповідальності у дошкільників?
2. Як організувати діяльність з позиції спонукання дітей до відповідальних дій?
3. У чому полягає виховна сутність ігрової діяльності?
4. Як зробити трудову діяльність в дошкільному закладі ініціативною?

Література

1. *Виховання дошкільника в праці* / З. Н. Борисова, Г. В. Бєленька, Н. М. Кот та ін. – 2-вид., стер. – К., 2002. – 112 с.
2. *Сучасне заняття в дошкільному закладі : навч.-метод. посіб.* / За ред. Н. В. Гавриш ; авт. кол. : Н. В. Гавриш, О. О. Лінник, Н. В. Губанова. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 496 с.
3. *Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб.* / під. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
4. *Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід)* / Олена Леонідівна Кононко. – К. : Стилоз, 2000. – 336 с.
5. *Кулачківська С. Гуманістичний підхід до розвитку дітей* / Світлана Кулачківська // *Дошкільне виховання*. – 2002. – № 7. – С. 15–17.

Заняття № 3

Тема: Захист проектів.

Мета: спонукати студентів до розробки і впровадження найефективніших педагогічних технологій виховання відповідальності у старших дошкільників; розкрити творчий потенціал кожної особистості під час захисту розроблених міні-проектів.

Орієнтовна тематика проектів

1. За сферою життєдіяльності «Природа»:
  - «Червона книга» Криворіжжя»;
  - «Захистимо пташку»;
  - «Відпочинок на природі».
2. За сферою життєдіяльності «Люди»:
  - «Я і мої друзі»;
  - «Ми – помічники мами й тата»;
  - «Мій родовід»;
  - «Чужі і знайомі»;
  - «Гості із далекої країни».
3. За сферою життєдіяльності «Культура»:
  - «Загадкова мова українська»;
  - «Моя домівка»;
  - «Майстерня народних умільців»;
  - «Подорож до музею».
4. За сферою життєдіяльності «Я сам»:
  - «Секрети здорового харчування»;
  - «З фізкультурою ми дружимо»;
  - «Знай свої права, знай свої обов'язки»;
  - «Дружба – яка вона?»;
  - «Наша група».

ВИСНОВКИ

У сучасних соціокультурних умовах, коли освіта набуває високого статусу зі своєї першої ланки – дошкільної, зростає роль педагога-вихователя у формуванні особистості дитини.

Через діяльність вихователя відбувається становлення особистості дошкільника, набуття ним значущих якостей. Серед них – відповідальність як інтегративна якість, що відіграє важливу роль у формуванні дитячої субкультури, соціальної активності, духовного потенціалу особистості. Тому важливо, щоб студенти вищих педагогічних закладів стали професійно компетентними фахівцями, які готові до професійно-педагогічної діяльності в новітніх умовах. Процес формування відповідальності у дітей не стихійний, його успішність і результативність визначається рівнем готовності майбутнього вихователя до його впровадження.

Наш експеримент формування готовності у студентів до виховання відповідальності у дітей підтвердив ефективність розробленої нами методики навчальної роботи відповідно до створених педагогічних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта. Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Георгій Олексійович Балл. – Рівне : Ліста-М, 2003. – 128 с.
2. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання / Ганна Володимирівна Беленька. – К. : Світлич, 2006. – 304 с. – (Б-ка журн. «Дошк. виховання»).
3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. вид. / Іван Дмитрович Бех. – Либідь, 2003. – 344 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. вид. / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
5. Бех І. Д. Відповідальність особистості як мета виховання / І. Д. Бех // Початкова школа. – 1994. – № 9–10. – С. 4–8.
6. Волинець К. І. Інтеграція загально-педагогічної підготовки вихователів дошкільних закладів : навч. пос. / К. І. Волинець, І. С. Дмитрик, О. Я. Лобас. – К., 1995. – 45 с.
7. Воспитание детей в старшей группе детского сада : пособие для воспитателя дет. сада / В. В. Гербова, Р. А. Иванкова, Р. Г. Казакова и др.; сост. Г. М. Лямина. – М. : Просвещение, 1984. – 288 с.
8. Гин А. А. Приёмы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность : пос. для учителя / Анатолий Александрович Гин. – 4-е изд. – М. : Вита-Пресс, 2002. – 88 с.
9. Горлова Н. А. Личностный подход в дошкольном образовании: стратегия и путь реализации / Н. А. Горлова. – М. : МГИУ, 2000. – 196 с.
10. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога : автореф. дис. ... канд. психол. Наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – К., 2003. – 20 с.
11. Деятельность и взаимоотношения дошкольников / Под. ред. Т. А. Репиной. – М. : Педагогика, 1987. – 192 с.
12. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. П. Кандыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.
13. Евдокимова Е. Проект как мотивация к познанию / Е. Евдокимова // Дошкольное воспитание. – 2003. – № 3. – С. 20–24.
14. Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / Упоряд. К. Л. Крутій, Н. В. Погребняк. – 4-те вид., доп. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2005. – 336 с.
15. Зязюн І. Л. Краса педагогічної дії : навч. посіб. / І. Л. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : Укр. Фінансовий ін-т менедж. і бізнесу, 1997. – 302 с.

16. *Имитационно-игровое обучение в высшей школе: учеб. пос. / Л. В. Кондрашова, М. Г. Виевская, Л. А. Савченко. – Кривой Рог, 2001. – 194 с.*
17. *Калинина Р. Р. Психолого-педагогическая диагностика в детском саду / Румия Рашидовна Калинина. – СПб : Речь, 2003. – 144 с.*
18. *Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: кн. для учителя / Виктор Абрамович Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.*
19. *Коджестирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджестирова, А. Ю. Коджестиров. – М. : Академия, 2005. – 176 с.*
20. *Коломинский Я. Л. Психическое развитие детей в норме и патологии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько, С. А. Изумнов. – СПб : Питер, 2004. – 480 с.*
21. *Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / під. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред.журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.*
22. *Кондратенко Р. В. Відповідальність як важливий показник вихованості особистості дитини // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / за ред. В. К. Буряка. – Вип. 7. – Кривий Ріг : КДПУ, 2004. – С. 97–102.*
23. *Кондратенко Р. В. Особливості готовності вихователів до діяльності у сучасному дошкільному закладі // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. пр. / за ред. В. К. Буряка. – Вип. 17. – Кривий Ріг : КДПУ, 2007. – С. 90–97.*
24. *Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Лидия Валентиновна Кондрашова. – М. : Прометей, 1990. – 150 с.*
25. *Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. пос. для ВНЗ / Олена Леонідівна Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.*
26. *Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников / В. А. Крутецкий. – М. : Просвещение, 1976. – 485 с.*
27. *Кулачківська С. Гуманістичний підхід до розвитку дітей / Світлана Кулачківська // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С. 15–17.*
28. *Кулачковская С.Е. Развитие эмоциональных взаимоотношений между детьми и воспитателями в детском саду / С. Е. Кулачковская // Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду / под. ред. В. К. Котырло. – М. : Педагогика, 1987. – С. 70–92.*
29. *Ладивір С. Внутрішній світ дитини як проєкція життєдіяльності / Світлана Ладивір // Дошкільне виховання. – 2006. – № 5. – С. 4–6.*
30. *Левківський М. В. Відповідальність у структурі компетентності майбутнього вчителя / М. В. Левківський // Вісник Житомирського пед. ун-ту. – Житомир : ЖПДУ, 2003. – Вип. 13. – С. 9–12.*
31. *Ліненко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї / Алла Францівна Ліненко. – Одеса : ОКФА, 1995. – 80 с.*

32. Люблінська Г. О. *Дитяча психологія : навч. посіб.* / Ганна Олександрівна Люблінська. – К. : Вища шк., 1974. – 355 с.
33. Минкина Н. А. *Воспитание ответственностью : учеб. пособ.* / Н. А. Минкина. – М. : Высш. шк., 1990. – 144 с.
34. Мишина Ю. Д. *Ответственность взрослых за ответственность детей : учеб. пос.* / Ю. Д. Мишина. – Новосибирск, 2000. – 204 с.
35. Непомнящая Н. И. *Становление личности ребенка 6–7 лет / Нинель Ионтельевна Непомнящая.* – М. : Педагогика, 1992. – 160 с.
36. *Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація : навч. пос.* / О. Г. Мороз, В. О. Сластєнін, Н. І. Філіпенко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1997. – 166 с.
37. Піроженко Т. О. *Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу / Тамара Олександрівна Піроженко.* – Запоріжжя : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2003. – 168 с.
38. Поніманська Т. І. *Дошкільна педагогіка : навч. посіб.* / Тамара Ілвівна Поніманська. – К. : Академ-видав, 2004. – 456 с.
39. *Програма розвитку дитини дошкільного віку / наук. кер. О. Л. Кононко.* – К. : Світлич, 2004. – 149 с.
40. Ростунов А. Г. *Формирование профессиональной пригодности / А. Г. Ростунов.* – Минск, 1984. – 256 с.
41. Савчин М. В. *Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини / М. В. Савчин // Педагогіка і психологія.* – 1994. – № 4. – С. 30–38.
42. Сластєнін В. А. *Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Сластєнін, Г. И. Чижикова.* – М. : Академия, 2003. – 192 с.
43. Сластєнін В. А. *Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / Виталий Александрович Сластєнін.* – М. : Просвещение, 1976. – 160 с.
44. *Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин.* – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
45. *Удосконалення професійної підготовки спеціалістів дошкільного профілю / Упоряд. Л. В. Артемова, И. В. Лисенко.* – К., 1996. – 206 с.
46. Узнадзе Д. Н. *Психология установки / Дмитрий Николаевич Узнадзе.* – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.
47. Фасолько Т. С. *Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Т. С. Фасолько.* – К., 2000. – 18 с.

ISBN 978-966-177-027-9

Навчально-методичне видання
Руслана Василівна Кондратенко
**Формування готовності майбутніх вихователів
до виховання відповідальності у старших дошкільників**

Методичні рекомендації

Підписано до друку 05.01.2009.
Формат 60x84/16. Ум. др. арк. – 4,7. Обл.-вид. арк. – 3,5.
Тираж – 300 прим.

Видавництво ПП «Видавничий дім»
Свідоцтво ДК № 515 від 03.07.2001.
вул. Тухачевського, 26, м. Кривий Ріг, 50063

Друкарня СПД Щербенок С. Г.
Свідоцтво ДП 126-р від 12.10.2004.
вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027